

Sloboda, objektivizacija i zlo u filozofiji Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva

Posavac, Slaven

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:811738>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-09-27**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Slaven Posavac

**SLOBODA, OBJEKTIVIZACIJA I ZLO U FILOZOFIJI NIKOLAJA
ALEKSANDROVIČA BERDJAJEVA**
DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr. sc. Marija Selak Raspudić, doc.

Zagreb, svibanj 2020.

SAŽETAK.....	
1. UVOD	1
1.1. Predmet rada	1
1.2. Cilj rada	2
1.3. Stručni doprinos rada.....	2
1.4. Izvori ruske filozofije	2
1.5. Biografija – Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev	4
1.6. Filozofija kreativnosti N. A. Berdjajeva.....	7
1.7. Učitelji	11
2. SLOBODA	12
2.1. Kreativnost.....	13
2.2. Ideja osobnosti	17
2.3. Ideja o „neutemeljenosti“ ili „meonalitetu“	20
2.4. Put egzistencijalne filozofije	21
2.5. Osobnost, društvo i zajedništvo.....	24
3.OBJEKTIVIZACIJA.....	24
3.2. Etika.....	30
3.3. Religija.....	34
3.4. Rusija	36
4. ZLO	38
4.1. Zlo vremena, promjena i vječnost	38
4.2. Patnja i zlo	40
4.3. Odnos dobra i zla	42
4.4. Trajanje zla.....	45
5. ZAKLJUČAK	47
LITERATURA.....	49

SAŽETAK

Filozofski svjetonazor Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva (1874. – 1948.) nadilazi metafiziku jedinstva i spekulativne konstrukcije utemeljene na ideološkim igrama. Sam mislilac ga je okarakterizirao kao filozofiju predmeta, filozofiju duha, filozofiju slobode, dualističko-pluralističku filozofiju, kreativno-dinamičku filozofiju, personalističku filozofiju i eshatološku filozofiju. Centralno mjesto u njemu zauzima doktrina o ljudskoj slobodi koja se odvija kao povijesna drama borbe između prirodnih i duhovnih principa u čovjeku i njegove povijesti. Čovjek je misterija u svijetu, a možda i najveća misterija. Čovjek je misterija ne kao životinja i ne kao društveno biće, ne kao dio prirode i društva, već kao osoba. Čitav svijet nije ništa u usporedbi s ljudskom osobom, s jedinim čovjekovim licem, s njegovom jedinom sudbinom.

Čovjek je u agoniji i želi znati otkud je došao i kamo ide. Da bi utemeljio svoje filozofske konstrukcije, Berdjajev se obraća kršćanskoj doktrini, vidjevši u njoj metafizički izraz istinske teogonije svijeta, tajnu koju nastoji razotkriti i predstaviti u svojoj verziji filozofije kršćanskog egzistencijalizma s pristupom nauci o čovjekovoj sudbini i značenju povijesti. Berdjajev, kao kršćanski filozof, nije mogao a da ne postavi pitanje utemeljenja „stvorenog“, tj. stvorio Bog, svijet u koji je čovjek ukorijenjen. Odgovori ortodoksne teologije nisu mu mogli odgovarati. Nastanak bića ne može se zaključiti iz svega što već postoji. U ovom slučaju stvaranje svijeta bilo bi suvišna kreativnost, a svijet – temeljna novost.

Na temelju učenja njemačkog mistika J. Boehmea o postojanju vječnog ništavila ili ponora (Ungrund), koji karakterizira početni kaos, koji je u stanju intenzivne borbe i muke, Berdjajev razvija ideju o „neutemeljenosti“, odnosno o „meonalnosti“ svijeta i ljudske slobode bez ikakvih granica. Stvaranju svijeta prethodi vječno ništa, ponor iz kojeg se u vječnosti rađa Sveto Trojstvo – Bog Otac, Bog Sin i Duh Sveti. Iz ponora, uz njezin prešutni pristanak, Bog stvara svijet. Dakle, čovjek nije samo rezultat božanske kreacije, već je i dijete vječne slobode, bez koje ne bi bio nalik Bogu. Osobno mora iskusiti sva iskušenja i opterećenja slobode, odgovornost za to pred vlastitom savješću i pred Bogom. Prema Berdjajevu, prvi rezultat testa slobode bio je gubitak osobe iz carstva duha u „objektivirani“ i izobličen, „pali“ svijet. „Objektivizacija“ je jedna od središnjih kategorija Berdjajevljeve metafizike. Objektivizacija je otuđenje i razdvajanje. Objektivizacija je pojava „društva“ i „zajedničkog“,

umjesto „komunikacije“ i „zajednice“, „carstva Cezara“, umjesto „kraljevstva Božjeg“. Međutim, čovjek je u svojoj egzistencijalnoj dubini još uvijek u komunikaciji s duhovnim svijetom i s čitavim kozmosom. To je onaj „drugi“ svijet koji on smatra svojim istinskim svijetom.

Ključne riječi: Berdjajev, čovjek, Bog, objektivizacija, duh, sloboda

ABSTRACT

Nikolai Alexandrovich Berdjajev's philosophical worldview (1874-1948) goes beyond the metaphysics of unity and speculative construction based on ideological games. The thinker himself characterized it as the philosophy of the subject, the philosophy of the spirit, the philosophy of freedom, the dualistic-pluralistic philosophy, the creative-dynamic philosophy, the personalistic philosophy and the eschatological philosophy.

Central to it is the doctrine of human freedom, which takes place as a historical drama of the struggle between natural and spiritual principles in man and his history. Man is a mystery in the world, and perhaps the greatest mystery. Man is a mystery not as an animal and not as a social being, not as part of nature and society, but as a person. The whole world is nothing compared to a human person, with the only human face, with his only fate. The man is in agony and wants to know where he came from and where he is going.

In order to establish his philosophical constructions, Berdjajev turns to Christian doctrine, seeing in him a metaphysical expression of the true theogony of the world, a secret he seeks to unravel and present in his version of the philosophy of Christian existentialism with access to the science of man's destiny and the meaning of history.

Berdjajev, as a Christian philosopher, could not but question the foundation of the "created", that is, created God, the world into which man is rooted. The answers of orthodox theology could not suit him. The origin of a being cannot be deduced from everything that already exists. In this case, creating the world would be superfluous to creativity, and the world would be a fundamental novelty.

Based on the teachings of German mystic J. Boehme on the existence of eternal nothingness or abyss (Ungrund), which characterizes the initial chaos, which is in a state of intense struggle and anguish, Berdjajev develops the idea of "groundlessness", that is, the "neonality" of the world and human freedom without any boundaries. The creation of the world is preceded by eternal nothing, the abyss from which the Holy Trinity is born in eternity - God the Father, God the Son and the Holy Spirit. Out of the abyss, with her tacit consent, God creates the world.

Therefore, man is not only the result of divine creation, but also a child of eternal freedom, without which he would not be like God. He must personally experience all the temptations and

burdens of freedom, responsibility for it before his own conscience and before God. According to Berdjajev, the first result of the test of freedom was the loss of a person from the realm of the spirit into an "objectified" and distorted, "fallen" world. "Objectification" is one of the central categories of Berdia's metaphysics. Objectification is alienation and separation.

Objectification is the appearance of "society" and "commonality", instead of "communication" and "community", the "kingdom of Caesar", instead of the "kingdom of God". However, in its existential depth, man is still in communication with the spiritual world and the entire cosmos. It is that "other" world that he regards as his true world.

Keywords: Berdyaev, man, God, objectification, spirit, freedom

1. UVOD

Značajnu ulogu i utjecaj u razvoju svjetske filozofije na prijelazu iz XIX. stoljeća u XX. stoljeće imala su djela ruskog filozofa Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva, koja su dala velik doprinos moralnom i duhovnom razvoju ruske filozofije.

Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev neobično je originalan mislilac i pisac. Imao je vidljiv utjecaj na rusku filozofiju, znanost i književnost.

Berdjajev sam definira svoju filozofiju kao filozofiju predmeta, filozofiju duha, filozofiju slobode, dualističko-pluralističku filozofiju, kreativno-dinamičku filozofiju, personalističku filozofiju i eshatološku filozofiju. Dakle, razumjeti ove definicije i sada je prilično teško. U međuvremenu, pozivajući se danas na Berdjajevljevu filozofsku ostavštinu, u njemu otkrivamo brojne probleme koji su u skladu s modernim razmišljanjem, iako naznačeni u simboličkom stilu njegova vremena. To podrazumijeva i zahtijeva razumijevanje Berdjajevljevog o čovjeku, njegovoj slobodi i duhovnosti u svjetlu modernog povijesnog iskustva i znanja.

1.1. Predmet rada

Ovaj rad posvećen je proučavanju filozofske misli N. A. Berdjajeva, njegova pogleda na svijet, njegovih ideala, problema bića, njegovih problema ličnosti, kreativnosti, slobode, problema ljudske duše, oblika. Složenost filozofskog svjetonazora N. A. Berdjajeva, koju je mislilac opisao kao religijski egzistencijalizam ili personalizam, ideološku evoluciju koja je prethodila njegovu formiranju, stvara potrebu za posebnim uvodom. Ovu potrebu sačinjava činjenica da je Berdjajevljev stil, koji se u osnovi razlikuje od kanona utvrđenih u filozofiji, većini njegovih suvremenika ostao nerazumljiv. Nekonvencionalnost njegove interpretacije kršćanstva, društvena orijentacija njegova personalizma, iracionalizma, pa čak i proročanstva, tj. proročki stil njegovih egzistencijalističkih otkrića, konačno, ruski patriotizam, a istodobno vrlo kritičan prema marksizmu iz kojeg je izašao, ostavio ga je u ideološkoj izolaciji, unatoč vanjskoj popularnosti.

Optuživali su ga za nedostatak filozofskog sustava, paradoks prikazivanja, misticizam njegove metafizike, heretičnost religioznih prosudbi, revolucionarnost i politički oportunizam.

Pokušaj privlačenja pozornosti šireg kruga istraživača na Berdjajevljevu filozofiju kritičkom i kontekstualnom analizom njegovih ideja čini se sasvim opravdanim, jer će proširiti kanon filozofa i bolje predstaviti probleme moderne filozofije. Čak i ako je, prema strogim filozofskim kriterijima, Berdjajevljev položaj moguć, ipak je ranjiv, međutim razumijevanje njegovih problema, posebno kritika epistemologije i racionalnosti, može dovesti do zanimljivih rezultata.

1.2. Cilj rada

Cilj je ovoga rada proučiti filozofiju slobodnog duha N. A. Berdjajeva. Takav je cilj određen željom za sustavnom analizom pojma slobode u njegovoj filozofiji i povezan je s rješavanjem sljedećih problema da bi se razjasnilo koje teološke dogme Berdjajev koristi za objašnjavanje biti slobode, objektivizma i zla u svijetu.

1.3. Stručni doprinos rada

U ovom završnom radu najprije se izvodi sustavna filozofska analiza središnjeg problema Berdjajevljeve filozofije ljudske slobode, a predložena je analiza „imanentna“. Ona podrazumijeva pojašnjenje „logike“ Berdjajevljeva razmišljanja u procesu problematizacije slobode kako bi se pokazalo u kojoj je mjeri koncept slobode dosljedan.

Teorijski i praktični značaj rada jest da se njegovi glavni rezultati mogu upotrijebiti u daljnjim studijama ruske filozofije i posebno će doprinijeti razumijevanju koncepta slobode u Berdjajevljevoj filozofiji.

1.4. Izvori ruske filozofije

Ne postoji jednostavna i univerzalna definicija filozofije i mnogi mislioci smatraju da je zadatak takve definicije nemoguć. Najpouzdaniji je pokušaj nominalističke reference: filozofija je ono čime su bili zauzeti Platon i Aristotel, Kant i Hegel. Možda, najpoznatija i široko citirana – iako ekscentrična – definicija pripada A. N. Whiteheadu: „filozofija je niz fusnota Platonu“¹.

Ako je to istina, onda se ruska filozofija mora promatrati kao neizostavni dio zapadne intelektualne tradicije, jer ona pruža možda i najviše razrađene fusnote najzreljih i

¹ Whitehead, N. A., *Process and reality: An essay in Cosmology*, Free Press, New York, 1979., str. 39.

sveobuhvatnijih dijaloga Platona: *Republika* i *Zakoni*². Pitanja socijalne etike i političke filozofije, odnosa pojedinca prema državi, adekvatnog znanja i virtuoznog ponašanja, mudrosti i moći, vjerskih i estetskih vrijednosti, ideja i ideala kao smjernica ljudskog života – sve su to središnja mjesta za rusku filozofiju i pokazuju njezinu stalnu relevantnost u odnosu na Platonovo nasljeđe i zapadnu tradiciju u najširem smislu. Štoviše, sam status ideja u ruskoj filozofiji zrcali Platonovo viđenje njih kao ontoloških entiteta, „zakona“ ili idealnih principa – za razliku od pukih epistemoloških jedinica. U raspravi o ruskoj filozofiji, posebice onoj iz njezina sovjetskog razdoblja, dužni smo uzeti u obzir praktičnu sudbinu takvih platonskih koncepcija dok istražujemo konačni ishod ideokratske utopije.

Nigdje drugdje nisu bila Platonova učenja o odnosu ideja prema osnivanju države utjelovljena u tako grandioznim razmjerima kao u Rusiji, a posebno u Sovjetskom Savezu. Ruska misao uvijek se bavila zadatkom utjelovljenja najopćenitijih ideja u društvenim odnosima i u biti svakodnevnog života. Ideal je bio filozofirati stvarnost, kako bi ga pretvorili u transparentno kraljevstvo ideja – zato je misao, u trenutku kada je pobijedila, postala zarobljenikom Kristalne palače utemeljene na filozofskom temelju. U sovjetskoj državi filozofija je, više nego bilo gdje drugdje u povijesti, postala vrhovna pravna i politička institucija, stječući moć nadljudskog, univerzalnog razuma, koji je u svojoj neograničenoj dominaciji bio ekvivalentan ludilu – budući da je državna filozofija, nemilosrdno je žrtvovao pojedine mislioce.

U izvjesnom smislu, „Rusija trpi ne od nedostatka, već od viška filozofije“³. U drugim zemljama vrhovna vrijednost i najviša razina autoriteta pripisuju se vjerskim ili mitološkim vjerovanjima ili ekonomskom profitu, dok je u komunističkoj Rusiji filozofija služila kao glavni kriterij istine i temelj svih političkih i ekonomskih transformacija. Odanost učenju dijalektičkog i povijesnog materijalizma bila je preduvjet građanske odanosti i profesionalnog uspjeha. Ni radnik, ni seljak, ni znanstvenik ni političar, pisac ni umjetnik ne bi mogli uspjeti na svojim poljima bez posebne filozofske pripreme, barem razumijevanja dijalektičkih oblika kretanja materije.

² Epstein, M., *The Phoenix of philosophy: On the meaning and significance of contemporary Russian thought, Symposium. A Journal of Russian Thought*, Charles Schlacks, Jr., Publisher, Los Angeles, 1 (1996), str. 52

³ Ibid., str 38

Filozofske ideje u Rusiji rijetko su sazrijevale u dobro uravnoteženim, samodovoljnim sustavima, jer je privilegija države bila da ih konzumira i razrađuje na sustavan način. Sudbina ruskih mislilaca bila je rastopiti ove ideokratske sustave u struji kapricioznog, spontanog, proročkog, egzistencijalnog mišljenja koje je pokušalo nadići sustave, kako bi ih potkopalo, a ne učvrstilo. Budući da je službena filozofija funkcionirala kao oruđe moći, bila je zadaća i zasluga neslužbene filozofije da unaprijedi antitotalitarne načine razmišljanja, dekonstruirajući bilo koji mogući princip sistematizacije.

Dakle, ako mjerimo filozofski karakter razmišljanja po njegovu dugu prema Platonu, koji je otkrio spekulativno carstvo ideja, tada ruski mislioci, i marksistički i ne-marksistički (ili anti-marksistički), pripadaju toj tradiciji možda čak i u većem stupnju nego zapadni mislioci. Moglo bi se čak reći i da je filozofija sovjetske epohe završna faza razvoja i utjelovljenja Platonovih ideja u zapadnom svijetu. Tijekom ove faze projekt ideokracije došao je do potpune realizacije i iscrpio se. Pozornost ideja stigla je na prag samouništenja jer se supstanca Bića odupirala jarmu idealizma i sada se vraća povratku svom iskonskom identitetu.

Relativno kratko razdoblje sažima dvotisućljetnu avanturu zapadnjačke misli koja je pratila Platona u potrazi za svijetom čistih ideja. Među tim fusnotama do Platona, ruska filozofija izgleda pažljivim očima kao konačni unos, što označava „Kraj“⁴.

1.5. Biografija – Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev

Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev rođen je 6. ožujka 1874. u Kijevu. Po rođenju i odgoju bio je aristokrat. Njegov otac Aleksandar Mihajlovič Berdjajev potječe iz dugog plemstva iz Kijeva i Harkova. Gotovo svi njegovi preci bili su visoki vojni časnici, ali on je sam vrlo rano odustao od vojske i postao aktivan u društvenom životu kijevske aristokracije. Nikolajeva majka, Alina Sergejevna Berdjajeva, bila je napola Francuskinja, također iz visokih razina francuskog i ruskog plemstva. Njegov otac bio je obrazovan čovjek, pod velikim utjecajem Voltairea. Smatrao se slobodnim misliocem i bio je vrlo skeptičan prema religiji. Nikolajeva majka, pravoslavna po rođenju, bila je u svojim pogledima na religiju više katolička, nego

⁴ Ibid., str. 38

pravoslavna.⁵ To bi mogao biti jedan od razloga zašto je Berdjajev, vrlo religiozan čovjek i religiozni filozof, prezirao službenu pravoslavnu crkvu.

Djetinjstvo je proveo kod kuće, bez ikakvih prijatelja svoje dobi. Od malih nogu stalno je osjećao neprijateljstvo i otuđenost prema vanjskom svijetu, za što bi ta samoća mogla biti barem dijelom odgovorna. To je imalo snažan utjecaj na njegovu filozofiju, koja je vrlo subjektivna i vrlo idealistička. Neprestano je stvarao svoj unutarnji svijet kako bi ga suprotstavio materijalnom svijetu izvana, u kojem je vidio toliko nepravdi i nesavršenosti.

Roditelji mu nisu nametali mnoga ograničenja, pa kao rezultat toga nikada nije mogao prihvatiti bilo kakvu vlast. Kad je kasnije pošao u vojnu školu, ta mržnja prema bilo kakvom potiskivanju osobne slobode još je jače rasla. Tijekom cijelog života i u svim aspektima Berdjajev nije volio uniforme, činove i formalizam.⁶

Berdjajev je mnogo čitao od vrlo rane dobi, navika je to koju je zadržao do dana kad je umro. Knjižnica njegova oca pružila mu je djela Hegela, Schopenhauera i Kanta, koja je čitao kad mu je bilo samo četrnaest godina.⁷ Međutim, jedino područje tradicionalnog sustavnog učenja u kojem je Berdjajev bio dobar bili su jezici. Kao i većina aristokrata u to je vrijeme tečno govorio francuski i njemački jezik, jer im je bio izložen od ranog djetinjstva. Par desetljeća prije njegova vremena francuski je bio govorni jezik ruskih plemića, od kojih su neki imali problema s ruskim.

Berdjajev je odlučio svoj život posvetiti filozofiji i, kršeći staru tradiciju svoje obitelji, napustio je vojnu školu kako bi se prijavio na sveučilište. Godine 1894. položio je prijemne ispite na Sveučilištu u Kijevu i započeo studij prirodnih znanosti. Godinu dana kasnije promijenio je područje studija u pravne znanosti.

Kraj devetnaestog stoljeća bilo je vrijeme velikih revolucionarnih aktivnosti ruske inteligencije, posebno studenata. Berdjajev je, kao i mnogi obrazovani ljudi tog razdoblja, postao marksist i sudjelovao u političkim procesima. Godine 1898. Berdjajev je uhićen u studentskoj demonstraciji i protjeran je sa sveučilišta. Pušten je s upozorenjem, ali kasnije je otkriveno

⁵ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951., str. 17

⁶ Ibid., str. 70

⁷ Ibid., str. 48

njegovo sudjelovanje u ilegalnom tisku i osuđen je na progonstvo u provinciju Vologda u središnjoj Rusiji. Djelomično zbog utjecaja njegove obitelji, ove mjere bile su umjerene u usporedbi s onima koje su poduzete protiv profesionalnih revolucionara, od kojih su mnogi desetljećima proveli u zatvorima i egzilu, i izuzetno umjereni u usporedbi sa Staljinovim zatvorima i radnim logorima. Tijekom tri godine Vologde, Berdjajev nije doživio nikakvu fizičku i gotovo nikakvu moralnu nelagodu.

Berdjajev se 1904. vratio u Kijev, gdje se upoznao i oženio Lydijom Trusheff, koja je bila kći istaknutog odvjetnika. Bio je duboko zaljubljen u Lidiju, koja je dijelila sve poteškoće u njegovu životu. Iste godine Berdjajev i njegova supruga preselili su se u Sankt Peterburg, glavni grad zemlje, ujedno i središte intelektualne, filozofske, književne i revolucionarne djelatnosti. Berdjajev je postao važan dio ovog bogatog i sadržajnoga života grada. Sudjelovao je i u mnogim duhovnim, religijskim i mističnim raspravama o različitim sektama i drugim skupinama.

Tijekom tog razdoblja svog života Berdjajev se potpuno odmaknuo od radikalnih marksista, koji su ciljali na oružanu pobunu protiv režima. Njegova je pažnja bila usredotočena na metafizički i duhovni razvoj, a ne na političku borbu. Bilo je to u vrijeme kada je pravoslavna crkva postala važan dio njegova života. Ovaj okret prema crkvi ponekad se naziva obraćenjem, ali ovaj izraz u ovom slučaju nije baš prikladan. Berdjajev je bio pravoslavni kršćanin i iskreno je vjerovao u Boga čitavog života, ali u tom su trenutku religija i religijska filozofija postale glavni dio njegovog rada.

Godine 1912. Berdjajev je s obitelji oputovao u Italiju. U Firenci je, pod utjecajem čudesne talijanske renesanse, Berdjajev napisao jednu od svojih najvažnijih knjiga, *Značenje kreativnog čina*.⁸ Ova knjiga učinila je svog autora nadaleko poznatim u filozofskim krugovima.

Povratkom u Rusiju Berdjajev je nastavio sudjelovati u vjerskim aktivnostima. Čak se usudio objaviti članak u kojem je kritizirao Rusku crkvu, te je naredio grupi redovnika da napuste svoje učenje koje nije odgovaralo službenom crkvenom učenju. Uhićen je pod optužbom za

⁸ Ibid., str. 207

bogohuljenje, čija je kazna doživotno progonstvo u Sibir. Presuda je spriječena u provođenju revolucije iz 1917. godine.

Iako sam revolucionar, Berdjajev nije mogao prihvatiti boljševički režim, zbog suzbijanja osobne slobode i njegova osnovnog načela dominacije društva nad pojedincem. Međutim, bilo mu je dopušteno da nastavi predavati i pisati. Bilo je to vrijeme revolucije i građanskog rata, koji je svojim poteškoćama pogodio cijelu zemlju. Zanimljivo je da kad je Berdjajevu naloženo da radi „rad u zajednici“, naime čišćenje ulica, što je bilo očito kršenje njegove osobne slobode, on to nije doživljavao kao takav. Najvažnija mu je bila činjenica da je mogao slobodno razmišljati i nastaviti svoj posao.

To je trajalo gotovo pet godina, sve do 1921. kada je Berdjajev uhićen i optužen za izdaju. Ispitivao ga je Dzerzhinsky, šef CheKa, tajne policije. Nakon toga je pušten i naredio mu je da napusti grad. Nakon što je još jednom uhićen, 1922. godine naređeno je da napusti zemlju, kao alternativu za strijeljanje.

Sovjetska vlada uredila je za Berdjajeva prelazak u Berlin, gdje je ostao oko godinu dana. Tamo je organizirao Vjersko-filozofsku akademiju. Godine 1923. oštri ekonomski i politički uvjeti u Njemačkoj prisilili su ga da se preseli u Pariz. U Parizu je bilo veliko stanovništvo ruskih emigranata, uglavnom aristokrata, u koje se Berdjajev nije baš uklapao zbog svojih stavova.

Nastavio je aktivnosti svoje Akademije. Predavao je i pisao knjige. Njegov je rad tek djelomično prekinuo Drugi svjetski rat i okupacija Francuske. Tijekom četvrt stoljeća koje je proveo u Francuskoj, Berdjajev je napisao petnaest knjiga, svojih najvažnijih djela. Umro je 23. ožujka 1948. godine.

1.6. Filozofija kreativnosti N. A. Berdjajeva

Filozofija N. A. Berdjajeva bila je sjajan izraz duhovne drame presudne ere, kada ljudski duh otkriva da su stari kulturni oblici postali stisnuti za svoj razvoj i traži nove oblike i načine utjelovljenja. Teško je pronaći ozbiljan filozofski ili kulturološki problem koji na ovakav ili onakav način ne bi dobio svoj smisao u Berdjajevljevim djelima. Ona otkrivaju dramu kulturnog stvaralaštva, shvaćenu kao ostvarenje izvorne i svojstveno inherentne čovjekove slobode. Berdjajev kaže: „Predmet kreativnosti i čovječjeg kreativnog poziva nije samo jedno

od lica mog pogleda na život, nastalo kao rezultat filozofskog razumijevanja, nego izvor čitavog mog razmišljanja i življenja – inicijalno unutarnje iskustvo i prosvjetljenje.“⁹

Problem ličnosti i slobode oduvijek je bio u središtu Berdjajevljevog religioznog stajališta i religioznog mišljenja, koji je svoju religioznu metafiziku vrlo rano definirao kao personalizam. Osobnost, u okviru Berdjajevljeva personalizma, nije identična pojedincu. Ako je pojedinac određen prirodom, društvom, sastavljajući čestice Kozmosa, tada je ličnost duhovna stvarnost, na koju se ne primjenjuje nijedan zakon, čak ni moralno-racionalni: osobnost je sloboda sama po sebi.

Ravnodušnost predstavnika „nove vjerske svijesti“ prema problemu ličnosti i slobode bio je jedan od razloga za novi zaokret u intelektualnoj i duhovnoj biografiji N. Berdjajeva. Inzistirajući na vjerskom značenju slobode, pokušao je to otkriti pridružujući se tajni pravoslavne crkve.

Berdjajev traži načine kako se približiti pravoslavnom okruženju, čita patrističku literaturu i istodobno pažljivo proučava ideju Vl. Solovjova o bogočovječnosti, razmišljanja Slavofila Khomjakova o slobodi kao temelju kršćanstva i crkve. Ali ako je ideja o bogočovječanstvu postala bliska Berdjajevu i on ju je smatrao glavnom idejom ruske religiozne misli, tada ga sadržaj patrističkih djela nije nadahnuo, premda kroz djelo izražava kako mnogo više cijeni grčke crkvene očeve nego zapadne skolastike.

Doživio je antipatiju prema svećenstvu, nije volio crkvenoslavenski jezik, estetski je više volio latinsko i katoličko služenje. Započela je Berdjajevljeva religiozna drama osnažena njegovom cjeloživotnom averzijom prema pravoslavnoj crkvi. Doista, s jedne strane, bio je na strani pravoslavne crkve u njezinoj borbi protiv misticizma monističkog tipa (Plotinus, Eckhardt)¹⁰, koji je uništio slobodu pojedinca, rastvarajući jedinstvenu ljudsku osobnost u bezličnom božanstvu. S druge strane, mislilac je u svom religioznom životu polazio iz osobnog iskustva osjećaja slobode, koji nema dodirnih točaka s pravoslavnim dogmama. Kao rezultat toga,

⁹ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951. str. 203

¹⁰ Ibid., str. 180

proglasio se predstavnikom slobodne religiozne filozofije (u ovom slučaju slobodnom od pravoslavne dogme).

Berdjajev je pokušao opravdati božansku prirodu slobode koja se temelji na tumačenju kršćanstva kao religije božanstva. Dosljedno slijedeći ideju personalizma u svojoj religioznoj metafizici, došao je do zaključka da sloboda nije stvorena, ona je izvan Boga¹¹, ona je primarna. Sam Bog djeluje redosljedom slobode, odnosno duhovno. Bog nije tvorac svijeta, jer je, inače, prisutan u svemu svijetu i patnjama, ratovima i mučenjima itd. Ali, tada su nevjera i pobuna protiv Boga opravdani.

Negirajući tradicionalnu doktrinu Providnosti, Berdjajev je vjerovao da se Božja Providnost može shvatiti samo duhovno. Čovjek je božansko duhovno biće i zato ga ponižava kršćansko učenje o poniznosti. Oslobođajući svoju religioznu svijest od dogmi pravoslavne religije, N. Berdjajev je stvorio religioznu antropologiju, usredotočenu na učenje o čovjeku njemačkih mistika. Stoga je osoba smještena u tri razine bića: božanskoj, prirodnoj i đavolskoj. Način na koji su ove tri razine bivanja spojene u čovjeka razmatrao je Berdjajev u knjizi *Sudbina čovjeka* a u ovom je djelu najizraženiji njegov religiozno egzistencijalni tip filozofiranja.

Nastavljajući razvijati temu slobode koja nije određena postojanjem, neizvedenom iz nje, Berdjajev istodobno analizira problem krize europskog humanizma. Bit ove krize vidio je u činjenici da će afirmacija čovjekove samodostatnosti, njegova nesudjelovanja u tajanstvenoj povijesnoj crkvi i povijesnom kontinuitetu dovesti do promjene čovječanstva s božanskom zvijeri. Prema misliocu, iz krize je moguće izaći na samo jedan način: priznati da je osoba, unatoč očitosti osnovanosti svog empirijskog postojanja, metafizičko biće koje „osjeća“ mistiku na početku povijesti i djelovanje svezremenih sila.

Jasnije i cjelovitije, ideja o nepostojećoj prirodi slobode otkrivena je u knjizi *Značenje kreativnog čina* (1916). U razumijevanju kreativnosti filozof je polazio od uvjerenja da nije određeno vanjskim uzrocima i potrebama svijeta. Prava kreativnost je kreativnost „iz ničega“¹², emanacija slobode. Berdjajev nije negirao da su kreativni darovi čovjeku dani od Boga, ali je

¹¹ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, prevela N. Duddington, Harper & brothers, New York, 1960. str. 25

¹² Berdyaev, N.A., *The Meaning of the Creative Act*, preveo D. A. Lowrie, Collier Books, New York, 1962., str. 134

smatrao da postoji element slobode u stvaralačkim djelima koje Bog nije ni odredio. Štoviše, on čovjeku pripisuje božansku moć stvaranja „iz ničega“. Nasuprot patrističkoj antropologiji¹³, Berdjajev je negirao tajne iskupljenja. Iz iskustva osobnog duhovnog i religioznog života došao je do zaključka da iskustvo grešnosti dovodi do depresije svijesti, koju je moguće prevladati samo kreativnim nagonom, uzdizanjem. Osoba se mora opravdavati pred Bogom ne stalnim pokajanjem svojih grijeha, već kreativnim preobražajem svijeta. Kreativnost je čovjekov način spasenja, a u svom religioznom i kozmičkom smislu ona je jednaka pomirenju. Odbijajući razliku između konačnog i beskonačnog stvaraoca, uvedenog još kao srednjovjekovna kršćanska dogma, Berdjajev izjednačava kreativnost ljudskog i božanskog duha. Ova interpretacija kreativnosti seže do mistika i nije slučajno što je Berdjajev kao epigraf svoje knjige *Značenje kreativnog čina* povezao kreativnost i slobodu s ljudskim željama, njegovim pravima. Kreativnost je dužnost osobe prema Bogu, Božji zahtjev da osoba nastavi s mirovnim aktivnostima. Kreativnost je božansko-ljudsko djelo i zato će, vjeruje, nova, konačna objava biti otkrivenje ljudske kreativnosti, početak ere Duha. Ne pronalazeći odgovarajuće misli u pismu, zaključio je da je Bog sakrio religiozno značenje stvaralaštva od čovjeka. I samo u duhovnom iskustvu čovjeka, a ne u teološkim špekulacijama, može se otkriti tajna Božje potrebe za čovjekom i njegovim djelom, tajna bogočovječanstva.

Berdjajev je sam tvrdio da je osobno doživio otkrivenje kreativnosti, što je otkrivenje čovjeka, a ne Boga. Sadržaj ove objave bio je glavna tema njegove knjige *Značenje kreativnog čina* (1916.). Kreativnost je za njega fenomen duhovnog iskustva, šoka i uzdizanja čitavog ljudskog bića, usmjerenog ka drugačijem, višem životu, novom biću. U svom osobnom kreativnom iskustvu, Berdjajev je otkrio da je „ja“, predmet kreativnosti, više, primarnije od objekta „nisam ja“. Ali takav primat nema nikakve veze s egocentrizmom, jer u činu kreativnosti osoba zaboravlja na sebe, težeći onome što je više od njega. Iako je kreativnost let do beskonačnosti, nadilazi se, u konačnici se oblikuje u kulturnom proizvodu (poezija, glazba, slika, filozofski tekst itd.), koji je uvijek konačan, i stoga ne može sadržavati svo bogatstvo kreativne ekstaze¹⁴. Nesklad između kreativnog koncepta i njegove provedbe, s gledišta ruskog filozofa, tragedija je kreativnosti, čiji je sastavni dio osamljenost stvaraoca. Kreativnost ne može biti kolektivno univerzalna, već je uvijek individualna. A samo u osobnom duhovnom iskustvu činjenica je

¹³ Ibid., str. 81

¹⁴ Ibid., str 211

nesavršenosti proizvoda doživljene kreativnosti. Ali Berdjajev nije identificirao individualnost stvaraoca s egocentrizmom novog europskog humanizma, koji podrazumijeva apsorpciju pojedinca samog. Tvorac je usamljen, ali njegovo djelo ima globalni, univerzalni, socijalni karakter, tvrdio je filozof.

Berdjajevljevo učenje o vjerskom značenju slobode i kreativnosti postalo je osnova za ocjenu revolucije u Rusiji 1917. godine. Preživjevši rusku revoluciju kao trenutak vlastite sudbine, već je u egzilu napisao niz radova (*Značenje povijesti: Iskustvo filozofije ljudske sudbine* (1923); *Novo srednjovjekovlje: Razmišljanje o sudbini Rusije i Europe* (1924); *Podrijetlo i značenje ruskog Komunizma* (1937.) i drugi), u kojem ga tumači kao nezaobilaznu fazu povijesne sudbine Rusije. Berdjajev je bio siguran da je prolazak Rusije kroz iskustvo boljševizma povezan s unutarnjom sudbinom ruskog naroda. Nije prihvatio komunizam, ali ne iz političkih, već iz duhovnih razloga: komunizam je optuživao za neprijateljstvo duhu, slobodu, kreativnost, osobnost. Istovremeno, ruska revolucija potvrdila ga je u ideji da sloboda nije demokratska, već aristokratska.

1.7. Učitelji

Berdjajev je u mladosti imao mnogo učitelja, prilično udaljenih i različitih. Među zapadnim „očevima“ dovoljno je imenovati Jakoba Boehmea i Kanta, Marxa i Nietzschea¹⁵. Njegovo kombiniranje tih nespojivih figura razdvojilo je misao u eklektičnoj sintezi. Svoju nespojivost on je pomirio, ali možda izmijenio – oblikovao u osobnom iskustvu u potpuno nov i originalan svjetonazor. Takva je bila Berdjajevljeva filozofija: neprijateljski raspoložen prema svakom sistematizmu, neobično radikalan i u izrazu i u biti, ali izlazi iz jedinstva živog i moralnog iskustva. To jedinstvo također ćemo pokušati utvrditi u nekoliko najupečatljivijih i čvrstih pravaca. Berdjajevljeva osobna živa intuicija – bila je raširenog osjećaja zla koje vlada u svijetu. S tom intuicijom on nastavlja tradiciju Dostojevskog (Ivan Karamazov)¹⁶, ali i ruske revolucionarne inteligencije, s kojom je također razbijao koplja tijekom prvih godina svoje idealističke ispovijesti (razdoblje „Vekhi/putokazi“). Borba sa zlom – revolucionarno-viteško držanje u odnosu na svijet – razlikuje Berdjajeva od mnogih mislilaca

¹⁵ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951. str. 102

¹⁶ Ibid., 66

ruske pravoslavne renesanse. Ni poniznost, ni estetsko prihvaćanje svijeta kao Božanske sveobuhvatnosti (temelj ruske „sofiologije“) – već borba sa svijetom na slici naše prirode, društvene i ljudske, ne čini živu osnovu njegova stvaralaštva. Berdjajev je gotovo uvijek morao pronaći sebe odbijenim nekom određenom laži ili nečim drugim, kako bi ispitao njegovu istinu. Otvoreno se proglasio dualistom. Monizam, kojem je većina filozofa – osobito ruska – naklonjena, uvijek mu je bio tuđ. Zbog toga je odmah odbio Platona i do kraja ostao vjeran Kantu, usprkos svim strelovitim različitostima njihovih duhovnih tipova. Između stvarnog svijeta stvari u sebi i svijeta pojavljivanja mora postojati ponor koji će omogućiti Berdjajevu da vjeruje u božansko podrijetlo svijeta. Manihejsko (ili marcionističko) iskušenje zlog stvoritelja Boga bilo je jedino da bi ga napastovalo. Ustrajao je u vlastitim studijama o padu u grijeh, vrlo radikalno poput kalvinista. Posljedice grijeha snažno su se utisnule na Berdjajeva – ne u čovjeku, nego u prirodi. Berdjajev je prirodno zlo vidio ne samo u žestokoj borbi za egzistenciju, u patnji i smrti, već i u samoj nužnosti neslobode, koja sadrži bit materije. Čovjek, sa svojom mogućnošću duhovne slobode, uranja u slijepi mehanički svijet koji ga porobljava i uništava. U posljednjim godinama svog života, upoznavši se s filozofijom njemačkog egzistencijalizma, Berdjajev je pojačao svoju svjetsku negativnost. Zlo – nalazi se u objektivizaciji samog svijeta (označava porobljavanje duha)¹⁷, u onome što nam se predstavlja kao zbirka stvari ili predmeta. Ali ovo je zlo noćna mora našeg grešnog sna. Autentično postoje samo subjektivne stvarnosti, tj. slobodnog duha. Oslobođanje od moći svijeta ili stvari sadrži vrijednost ljudskog života, već u samoj nužnosti, neslobode, koja sadrži bit materije.

2. SLOBODA

Misao o Berdjajevu često je nazivana kršćanskim egzistencijalizmom. Iako je u mladosti prihvatio marksističku ideologiju, odustao je od nje jer je, kako je mislio, dovela do totalitarizma koji je ograničio slobodu i smanjio vrijednost pojedinca. Umjesto toga, vratio se religioznoj vjeri ruskog pravoslavnog kršćanstva u kojem je odgajan. Pa ipak, i ovdje je odbacio autoritarnije i dogmatičnije aspekte doktrine. Doista, kao i drugi egzistencijalni mislioci (ili „filozofi postojanja“), Berdjajev je smatrao da je sloboda od najveće važnosti. Zapravo je za njega, čak i više nego za neke druge egzistencijalne mislioce, sloboda

¹⁷ Ibid., 276

bila bitni pojam u njegovoj filozofiji. Za njega je sloboda bila osnovna ili krajnja metafizička stvarnost. Prije svega, i kao osnova ili „temelj“ svega ostalog, postoji sloboda. Sloboda je, dakle, „neutemeljeno tlo“. To je „prvi princip“ svega (bića), ali ne kao objašnjivi uzrok svega bića (kao što je to slučaj u tradicionalnoj metafizici), već više kao konačni izvor, stvarnost koju jedan otkrije ako ponire dovoljno duboko u samo postojanje. „Sloboda je moja neovisnost i definiranje sebe iznutra... sloboda je moja kreativna sila, ne izbor između dobra i zla s kojim sam suočen nego moje stvaranje dobra i zla.“¹⁸ Dok egzistencijalizam Sartrea govori kako postojanje prethodi biti (što znači da prije naših racionalnih objašnjenja postoji samo grubo postojanje), Berdjajevljevi egzistencijalizam pak nalaže kako sloboda prethodi postojanju. Da bismo cjelovitije shvatili Berdjajevljev pojam slobode kao krajnje stvarnosti, ne bismo trebali brkati njegov pojam s tradicionalnom idejom „slobodne volje“. U tradicionalnom razumijevanju sloboda je samo sposobnost agenta ili subjekta koji je u stanju birati između različitih opcija ili mogućnosti i tako između dobrog i lošeg ili ispravnog i pogrešnog. Ali da je to slučaj, subjekt ili agent kao (moralno) biće dolazi na prvo mjesto, a sloboda kao snaga ili volja (tj. „Volja-snaga“) dolazi na drugo mjesto i iz toga bi proizišla. Ili, drugim riječima, postojanje (agenta ili subjekta) prethodilo bi slobodi (moć izbora). Ali u Berdjajevljevoj filozofiji odnos je obrnut. Sloboda je sama osnova ili tlo ne samo postojanja pojedinaca već i cijelog postojanja, to jest cijelog svemira. Ovdje možemo vidjeti utjecaj religije u Berdjajevljevoj filozofiji i zašto je nazvana „religioznom filozofijom“. Prema Berdjajevu, sam svemir i sve ono što je u njemu izvedeno je iz Božje slobode stvaranja. Bez te iskonske slobode (od Boga) ne bi bilo ničega. Ovdje bi se religija trebala shvatiti manje kao sustav doktrinarnih vjerovanja, a više kao slobodan i stvaralački život duha.

2.1. Kreativnost

Drugi najvažniji koncept Berdjajevljeve filozofije jest Kreativnost. Baš kao što je Sloboda, prvi najvažniji koncept, Kreativnost je ukorijenjena u Berdjajevljevim religijskim idejama. Bog je stvorio čovjeka na svoju sliku, a Bog je stvaralac. Stoga je čovjekova svrha stvaranje. Berdjajev također pronalazi reference u kreativnosti u Novom zavjetu, poput prisposode o sjemenu koje pada na dobro tlo i daje plodove, i prisposode o talentima koji se rentabilno koriste.

¹⁸ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951., str. 61

Priroda kreativnosti prema Berdjajevu nije ništa drugo do stvaranje nečeg novog što ranije nije postojalo. To stvara nešto iz ničega, baš kao što je Bog stvorio svijet iz praznine. To zvuči paradoksalno, jer sve kreativne umjetnosti koje poznajemo uvijek koriste nešto kao sirovinu za promjenu i preoblikovanje kako bi stvorili nešto novo. Strogo govoreći, kreativnost u poznatom, svakodnevnom smislu zapravo ne uključuje stvaranje nečeg novog, već samo preoblikovanje i preuređivanje postojećih stvari. Berdjajev, međutim, ima način da se riješi ova kontradikcija.

Čovjekov kreativni čin zahtijeva materiju, ne može biti bez materijalne stvarnosti, ne odvija se u praznini, u vakuumu. Ali, stvaralački čin čovjeka ne može se potpuno odrediti materijalom koji mu daje svijet; u njemu postoji novost koju ne određuje vanjski svijet. To je element slobode koji dolazi u bilo koji stvarni stvaralački čin. Ovo je misterija kreativnosti. U tom smislu kreativnost je stvaranje iz ničega.

Berdjajev još jednom daje konceptu kreativnosti značenje mnogo dublje od konvencionalne definicije. On ga razdvaja na dva osnovna dijela: kreativna ideja, ili kreativna koncepcija, i materijalna realizacija ideje. Teško je opisati ovaj pojam bolje od samog Berdjajeva: „Kreativnost ima dva različita aspekta i mi je opisujemo različito prema tome da li se zadržavamo na jednom ili drugom. Ima unutarnji i vanjski aspekt. Tu je primarni kreativni čin u kojem čovjek stoji kao da je licem u lice s Bogom, a tu je i sekundarni kreativni čin u kojem se suočava s drugim ljudima i svijetom.“¹⁹

Berdjajev jasno razlikuje ta dva aspekta. Umjetnička koncepcija nije isto što i njegova realizacija. U stvari, koncepcija se savršeno, bez ikakvog prilagođavanja, uklapa u Berdjajevljevu definiciju kreativnosti. Čista je nova ideja, dolazi niotkuda i ne treba nikakva „sirovina“. To je nešto što se, uistinu, stvara iz ničega.

To se, naravno, vraća u pojam slobode. Ideje nemaju ograničenja. One slobodno dolaze nečijem umu. Na neki se način može reći da je ideja sloboda. Stoga je koncepcija element slobode u kreativnosti. Realizacija kreativne ideje, s druge strane, svodi je na zemlju, nameće joj ograničenja materijalnog svijeta. „Uvijek postoji tragična nepodudarnost između goruće

¹⁹ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, Harper & brothers, New York 1960., str. 128.

vrućine kreativne vatre u kojoj je umjetnička slika začeta i hladnoće njezine formalne realizacije. Svaka knjiga, slika, kip, dobro djelo, socijalna institucija je instanca tog zahlađivanja originalnog plamena... To je tragedija ljudske kreativnosti i njenog ograničenja.²⁰

Dva su aspekta kreativnosti vrlo usko povezana s Berdjajevljevim pojmom subjektivnosti i procesom objektiviziranja. Primarni, unutarnji dio kreativnosti svakako je vrlo subjektivan. To je ideja koja potječe i postoji u nečijem umu, ideja koja ne može postojati izvan uma i koju nitko drugi ne može percipirati ili prosuđivati.

Jednom kada se ideja realizira, tj. kip je izgrađen ili je knjiga napisana, ona postaje objektivna. Sada je dio materijalnog svijeta, odvojen od uma. To postoji samo po sebi. Također je manje savršena od ideje iz koje potječe, baš kao što je prijevod knjige na drugi jezik uvijek manje savršen od originala. Uvijek se nešto izgubi.

Čini se da Berdjajev ne smatra ideju da bi i to moglo biti slučaj da se nešto dobije u ovom procesu objektivizacije. Na primjer, ruski prijevod Shakespeareova Julija Cezara, za razliku od originala, zapravo je rima, što bi se moglo smatrati poboljšanjem. No, očito ovaj argument ne bi uvjerio Berdjajeva. On jednostavno ne može vidjeti kako se slobodna ideja može poboljšati ako se ograniči na tri dimenzije materijalnog svijeta. Osim toga, razlika između kreativne koncepcije i realizacije i dalje bi bila valjana.

Ponekad je jaz između ideje i njezine realizacije toliko širok da kreacija zapravo ima svoj život, potpuno različit od onoga što je tvorac zamislio. Zanimljiv primjer za to je Morski vuk, roman Jacka Londona. Zamišljao je da to bude argument protiv individualizma, ali kritičari i javnost vidjeli su to upravo suprotno. Tako je dobro prikazao individualistički karakter da su svi mislili da je to argument u prilog individualizmu. Ovaj primjer pokazuje tragičnu i istodobno komičnu implikaciju dviju faza stvaralaštva.

Ova dvojna priroda kreativnosti može se povezati i s metaforom Gregoryja Batesona o karti i teritoriju. Izjavio je da nikada ne možemo doći na teritorij, da možemo percipirati samo prikaze reprezentacija, i tako dalje, ali ne i same stvari. Ovom metaforom Berdjajev kreativnu

²⁰ Ibid., str. 129

konceptiju vidi kao teritorij, a kreativni proizvod kao kartu, reprezentaciju. Ako se Batesonov model primijeni na kreativnu maštu, a ne na jednostavnu percepciju, zaključak je obrnut. Iz Berdjajevljeva stvaralaštva proizlazi da naše ideje, stvaralačke slike u našim umovima, nisu prikazi stvari, već su same stvari (barem one koje je stvorio čovjek) reprezentacije naših ideja.

Berdjajev opširno govori o kreativnom činu koji je popraćen kreativnom ekstazom. To u njegovu filozofiju donosi nešto novo, naime, emociju. To je koncept koji svoju filozofiju postavlja na drugu razinu od one koju su zauzimali klasični sustavi Descartesa i Kanta, koji su načelno prepoznali intelektualnu stranu ljudske percepcije, istovremeno odbacivši emocionalnu stranu.

Istodobno, unatoč različitom pristupu, postoji izravna veza s tim sustavima. U suhoj, objektivnoj logici Descartesa, Berdjajev vidi nešto vrlo subjektivno i vrlo ljudsko te kaže kako nema sumnje da je Descartes u svom *cogitu* stigao kroz emocionalno iskustvo, da je morao svoje otkriće učiniti u ekstazi emotivne vrste. Činjenica da je iskoristio svoj intelekt da bi postigao ovaj rezultat nije dokaz njegove isključive upotrebe, jer su u tom trenutku njegove sposobnosti refleksije bile obojene intenzivnom emocijom. U ovom slučaju Descartes sebe vidi kao čisti um, dok ga Berdjajev percipira kao osobu s osjećajima. Descartes smatra da su emocije nesavršenost, dok Berdjajev primjećuje da je osoba nepotpuna, a samim tim i još nesavršenija, bez njih.²¹

Berdjajev ne može prihvatiti ideju da znanje može postojati bez emocija. Emocije su sastavni dio ljudske prirode i stoga niti jedan aspekt života ne može biti bez njih. Po Berdjajevu intuicija nije samo intelektualna, nego i emocionalna. Svijet nije misao kao što misle filozofi koji su svoj život posvetili razmišljanju. Svijet je strast i strastvena emocija. Unatoč svim razlikama, Berdjajevljeve ideje mogu se u određenom smislu nazvati nastavak Kantovih i Descartesovih. Bolji način bi bio da kažemo da Berdjajev stvari vidi u drugačijem svjetlu i dodaje im novu dimenziju. Kao i što Einsteinova relativnost nije odbacila klasičnu mehaniku, već je proširila područje njezina obuhvaćanja na fenomene koji ranije nisu bili uzeti u obzir.

²¹ Berdyaev, N. A., *Solitude and Society*, preveo George Reavey, The Centenary Press, London, 1938., str. 27-28

2.2. Ideja osobnosti

Glavni problem filozofije je problem čovjeka. Biće se otkriva u čovjeku i kroz čovjeka. Čovjek je mikrokozmos i mikroteos. On je stvoren na sliku Božju. Ali istodobno je čovjek prirodno stvorenje, ograničeno. U čovjeku postoji dualnost: čovjek je sjecište dvaju svjetova, on odražava u sebi viši i niži svijet. Kao Božja slika i lik, čovjek je osoba.

Osobnost treba razlikovati od pojedinca. Osobnost je duhovno-religijska kategorija, dok je pojedinac prirodoslovno-biološka kategorija. Pojedinac je dio prirode i društva. Osobnost ne može biti dio nečega: ona je jedinstvena cjelina, ona je u korelaciji s društvom, prirodom i Bogom.

Pojedinac je također sociološka kategorija²², pa je kao takav podređen društvu, dio društva. Pojedinac brani svoju relativnu neovisnost, ali primoran je da sebe smatra dijelom („jednim od“), on ne može u sebi suprotstaviti cjelinu, kao cjelinu.

Osobnost je kategorija duha, a ne priroda i nije podređena prirodi ili društvu; ne može biti zamislivo kao dio u odnosu na cjelinu. Osobnost je cjelina, ovo je osnovna definicija osobnosti. Osobnost je suprotnost svijetu predmeta, ona je aktivni subjekt, egzistencijalno središte. Ima aksiološku, evaluacijsku prirodu. Postati osoba zadatak je čovjeka. Osobnost se ne rađa od roditelja kao pojedinca, ona je stvorena od Boga i samouništava se i to je Božja ideja svake osobe. Osobnost je nepromjenljivost u promjeni. Osobnost je jedinstvo sudbine. U isto vrijeme, osobnost je jedinstvo u mnoštvu. Osobnost pretpostavlja postojanje super-ličnog, onoga što ga nadilazi i do kojeg se uzdiže u svojoj realizaciji. Osoba ima mogućnost da sadrži univerzalni sadržaj. Osoba se može shvatiti samo kao čin, stvaralački čin uvijek je povezan s dubinom ličnosti, osobnost je kreativnost. Osobnost je otpor, otpor prema odluci koju vrše društvo i priroda, junačka borba za samoodređenje iznutra. Osobnost ima voljnu jezgru u kojoj se sve kretanje određuje iznutra, a ne izvana. Biti osoba nije lakoća, već poteškoća, teret koji osoba mora podnijeti. Nijedan čovjek ne može sebe smatrati cjelovitom osobnošću. Osobnost nije samodovoljna, ona uvijek pretpostavlja postojanje drugih ličnosti, izlaz iz sebe u drugu. Odnos pojedinca prema drugim ličnostima kvalitativni je sadržaj ljudskog života. Osoba

²² Berdyaev, N. A., *The beginning and the end*, preveo R. M. French, Harper & Brothers Publishers, New York, 1957., str. 135-136

pretpostavlja žrtvu, ali ne možete žrtvovati osobu, možete žrtvovati svoj život. Ali nitko nema pravo napustiti svoj identitet, svi trebaju ostati žrtva u žrtvi i kroz žrtvu. Osobnost uključuje pozivanje, jedno i jedino pozivanje svih. Put do ostvarenja ljudske ličnosti leži od nesvijesti preko svijesti do nadsvijesti. Osoba je krivotvorena u svom kreativnom samoodređenju. Realizacija ličnosti uključuje štedljivost kao sredstvo, vježbu, koncentraciju unutarnje snage, nužne za provedbu ljudske kreativnosti. Berdjajev ističe da osobnost ima nesvjesnu osnovu – spontanu, povezanu s kozmosom i zemljom, a to je materijal iz kojeg su stvorene najveće vrline osobe; postoji svijest i postoji izlaz u nadsvijest, s potonjim su povezana sva viša dostojanstva osobe, s njom su povezana svetost i genijalnost, kontemplacija i kreativnost. Spoznaja čovjeka počiva na pretpostavci da je čovjek kozmičke prirode, da je on središte bića. Čovjek, kao zatvoreno pojedinačno biće, ne bi imao načina spoznati svemir.

Čovjek je mali svemir, mikrokozmos – to je glavna istina čovjekovog znanja i glavna istina koju pretpostavlja sama mogućnost spoznaje. Univerzum može ući u osobu, asimilirati ih, može ih se spoznati i shvatiti samo zato što čovjek ima cijeli sastav svemira, sve njegove snage i kvalitete, da osoba nije frakcijski dio svemira, već „cijeli mali svemir“.²³

Čovjek kognitivno prodire u značenje svemira kao velikog čovjeka, kao u makroantroposu. Svemir ulazi u osobu, prepušta se svom stvaralačkom naporu kao mali svemir, kao mikrokozmos. Čovjek i prostor mjere se sami kao jednaki. Znanje je borba jednakih u snazi, a ne borba patuljka i diva. I ponavljam: ova iznimna čovjekova samosvijest nije jedna od istina dobivenih kao rezultat filozofiranja, ona je istina koja prethodi svakom stvaralačkom činu filozofskog znanja. Ova je pretpostavka i pretpostavka sve filozofije često nesvjesna, ali mora postati svjesna. Čovjek je, dakle, samo jak u spoznavanju svijeta, jer nije samo u svijetu kao jednom od dijelova svijeta nego i izvan svijeta i iznad svijeta, nadmašivši sve stvari svijeta kao jednake svijetu.

Čovjek je točka raskrižja dvaju svjetova. O tome svjedoči dualnost ljudske samosvijesti, prolazeći kroz njenu cjelokupnu povijest. Osoba prepoznaje sebe kao pripadnost dvama svjetovima, njegova se narav udvostručuje, a u svojoj svijesti jedna priroda pobjeđuje, zatim druga. A osoba jednakom snagom opravdava najsuprotniju samosvijest, jednako ih opravdava

²³ Nicolaus, Georg, *CG Jung and Nikolai Berdjajev: Individuation and the person: A critical comparison*, Routledge, London 2010., str. 32

činjenicama svoje prirode. Osoba prepoznaje njegovu veličinu i moć i svoju beznačajnost i slabost, svoju kraljevsku slobodu i svoju ropsku ovisnost, prepoznaje sebe u Božjoj slici i liku i padu u more prirodnih potreba. S gotovo jednakim pravima možemo razgovarati o božanskom podrijetlu čovjeka i o njegovu podrijetlu iz nižih oblika organskog života prirode.

Čovjek je duhovno, fizičko i tjelesno biće. Kao tjelesno biće povezano je s cijelim ciklusom svjetskog života, kao duhovno biće povezano je s duhovnim svijetom i s Bogom. Duhovna osnova u osobi ne ovisi o prirodi i društvu i ne određuje ih.

Čovjek se ne može definirati samo prije života, nego prije smrti mora se definirati, mora živjeti, znajući da će umrijeti. Smrt je najvažnija činjenica ljudskog života i osoba ne može dostojanstveno živjeti bez određivanja svog stava o smrti.

Shvaćanje punoće čovjekova života pretpostavlja postojanje smrti. Smrt nije samo raspadanje i uništenje čovjeka, već i njegovo oplemenjivanje, izvlačenje iz snage svakodnevnog života. Čovjek nije besmrtno biće zbog svog prirodnog stanja. Besmrtnost se postiže zahvaljujući duhovnom principu u čovjeku i njegovoj povezanosti s Bogom. Osoba je besmrtna, a ne duša, kao prirodna tvar. U određenom smislu može se reći da je besmrtnost osvajanje duhovne kreativnosti, pobjeda duhovne osobe koja je ovladala dušom i tijelom nad prirodnim pojedincem.

Osoba ne može shvatiti punoću svog života izoliranom u sebi. Čovjek nije samo društveno biće i ne može u potpunosti pripadati društvu. Ali društvo, nacija, država nisu pojedinci, osoba kao osoba ima veću vrijednost od njih. Zato je pravo ljudske osobe i njezina dužnost da brani svoj identitet, neovisnost, duhovnu slobodu, da izvršava svoj poziv u društvu.

Sloboda je svojstvena čovjeku, iako ta sloboda nije apsolutna. Načelo slobode nije određeno odozdo ni odozgo. Sloboda svojstvena čovjeku jest nestvorena sloboda. Govorimo o iracionalnoj slobodi: ne slobodi u istini, već slobodi prihvaćanja ili odbacivanja istine. Druga sloboda jest sloboda koja proizlazi iz istine i od Boga, sloboda prožeta milošću. Samo priznanje nestvorene slobode, slobode koja nije ukorijenjena u biću, omogućava nam objasniti izvor zla, dok sloboda objašnjava mogućnost kreativnog čina i novosti u svijetu.

2.3. Ideja o „neutemeljenosti“ ili „neonalitetu“

Na temelju učenja njemačkog mistika J. Boehmea o Ungrundu kao vječnom ničemu ili ponoru koji karakterizira početni kaos, koji je u stanju intenzivne borbe i muke, Berdjajev razvija ideju o „neutemeljenosti“ ili „neonalnosti“ svijeta i ljudske slobode. Stvaranju svijeta prethodi vječno ništa, ponor (Ungrund) iz kojeg se u vječnosti rađa Sveto Trojstvo – Bog Otac, Bog Sin i Duh Sveti. Iz ponora, uz njezin prešutni pristanak, Bog Stvoritelj stvara svijet. Stoga je čin stvaranja svijeta sporedan. Ali čak i nakon stvaranja svijeta, ponor koegzistira s Bogom, tj. stvaranje ostaje nepotpuno. U tome je tajna ljudske slobode i zadaća njegova zajedničkog stvaranja s Bogom.²⁴

Čovjek, čovječanstvo, prema Berdjajevu, postoji zauvijek u Božanskom planu. A to znači da je i božanstvo svojstveno utjelovljenom čovječanstvu. Mislilac je uvjeren da je ideja o čovjeku bila najbriljantnija ideja o Bogu, a Bog je bio najbriljantnija ideja o čovjeku. Genijalnost tih ideja i njihov identitet izraženi su u ideji božanstva. Slijedeći Vl. Solovyova Berdjajev polazi od činjenice da su Bog i čovjek nastali istovremeno i mjesto njihova susreta postalo je duhovno polje. Tako je došlo do stvaranja svijeta, u čijem je središtu, prema Berdjajevu, izvorno bio čovjek. Ali istodobno, kao rezultat ovog održavanja mira, bezlično božanstvo postalo je Bog. Međutim, nastanak Boga i svijeta ne poriče ili iscrpljuje ponor. Ona, kao metafizička tajna, okružuje praiskonski svijet, užasne i istovremeno tjera osobu da pogleda izvan svojih granica i shvati mogućnosti slobode skrivene u njemu.

Svaka osoba koja nadilazi granice životinjskog postojanja ne može se suočiti s pitanjem: gdje je zlo i može li se život prihvatiti ako je zlo tako veliko? Dostojevski je to pitanje postavio s posebnom oštrošću, na što se i sam Berdjajev više puta referira i upravo je u filozofiji slobodnog duha ono što želi dati odgovor na njega. Sloboda je, prema Berdjajevu, primarna²⁵, nije ukorijenjena ni u biću ni u božanskoj milosti. Izvor slobode nije ništa, to jest vječni građevni materijal iz kojeg je Bog stvorio svijet i njegovo žarište – čovjeka. Ništa nije nemoguće reći. Samo duhovno iskustvo otkriva nam ono što prethodi postojanju prirodnog svijeta, dovodi

²⁴ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, Harper & brothers, New York 1960., str. 25

²⁵ Ibid., 31

nas u kontakt s dnom i bez osnova, tj. bez temelja u bilo kojem biću, ni u nama samima, u svijetu, niti u Bogu.

Prema tome, čovjek nije samo rezultat božanske kreacije, već je i dijete vječne slobode, bez koje ne bi bio nalik bogu, tj. sposobni za kreativnost. I osobno je morao iskusiti sva iskušenja i opterećenja slobode, odgovornost za to pred vlastitom savješću i pred Bogom. Prema Berdjajevu, prvi rezultat testa slobode bio je objektivizacija duha kao rezultat razgraničenja dobra i zla i osoba koja je pala iz kraljevstva Duha u objektivirani i na taj način iskrivljeni, „pali“ svijet – u „carstvo Cezara“.

2.4. Put egzistencijalne filozofije

Drugi način orijentacije predmeta u svijetu jest put egzistencijalne filozofije. Na tom putu ne dolazi do objektivizacije, ovdje subjekt-osoba ne poznaje objekt, već postojanje čovjeka i kroz čovjeka postojanje svijeta i Boga. Kognicija je aktivnost duha kad ga transformira u procesu spoznaje svijeta i kad se odvaja od svijeta, razmišljajući ga. Izvor znanja u ovom je slučaju dubinsko uranjanje u sebe, samospoznaje i kroz ovo razumijevanje značenja svijeta. To je povezano s problemom intuicije koja je, prema Berdjajevu, po prirodi aktivno kreativna, jer egzistencijalni subjekt unosi u nju element slobode koji nije određen nikakvim objektom ili zakonom. Ali ipak, priznaje, sloboda spoznaje u skladu je s Logosom.

Element slobode u spoznaji nije samo izvor njegove stvaralačke prirode već je i izvor lutanja svijesti, njegovih tragičnih pogrešaka i zabluda. Stoga, misli, mora postojati velika poslušnost stvarnosti i oštar pogled na stvarnost u spoznaji. U tome on vidi moralni patos u spoznaji istine svojstvenoj stvarnim znanstvenicima. Kognicija je transformacija stvarnosti kroz uvedeni element slobode koji je prosvijetljen Logosom. Berdjajev ovom susretu pripisuje erotski lik: ovladavanje slobodom kao ženskim elementom hrabrim značenjem Logosa. U tom je smislu znanje oblik kreativnosti.

Prema Berdjajevu, znanje, poput kreativnosti, uključuje tri elementa:²⁶

- 1) element slobode, zahvaljujući kojem je kreativnost novog, nepostojećeg jedino moguća;
- 2) dar Božji (nije slučajno što govorimo o stvaralačkoj nadarenosti čovjeka);
- 3) postojanje već stvorenog svijeta u kojem se izvodi stvaralački čin i iz kojeg osoba stvoritelj crpi materijal za svoje stvaranje.

Čovjek je u kreativnosti sličan Bogu, ali je i izvor muke, nezadovoljstva sobom. S tim je povezana štedljivost kreativnosti. I upravo kreativnošću čovjek opravdava svoje imenovanje u svijetu.

Učenje čovjekove duhovnosti istodobno je i učenje osobnosti. Osoba je svjesna svog bivanja u svijetu pomoću „Ja“, jedinog i najvećeg značenja svijeta i njegove svrhe u njemu. A svijet na to reagira. Berdjajev aforistički govori da kad osoba uđe u svijet, jedina osoba, svjetski se proces prekida i prisiljen je promijeniti svoj tok.

U skladu sa svojim personalističkim učenjem, Berdjajev razlikuje pojmove pojedinca i osobnosti, iako ne negira da između njih postoji određena povezanost. Pojedinaac ima prirodne i duhovne temelje i u potpunosti je predmet prirodnih znanosti – biologije, psihologije. Osoba ima duhovni temelj. U svakom pojedincu u početku se polaže potencijalna ličnost, ali on postaje relevantna osoba u živoj komunikaciji „Ja“ s „ti“ u „nama“.

Samosvijest „ja“ prethodi svijesti moje uključenosti u svijet, koja se u početku poistovjećuje s mojim „ja“. Ali, napominje Berdjajev, svijest „ja“ počiva na svijesti o postojanju drugog „n“, koji mi se čini kao „vi“ i drugi, koji sa mnom čine zajednicu – „mi“. Dakle, zaključuje, svijest „ja“ metafizički je socijalna. Teži je put od nediferencirane svijesti o identitetu „ja“ sa svijetom, preko dualizma „ja“ i „ne-ja“, do konkretnog jedinstva „ja“ s „vi“, istovremeno održavajući svijest o mnoštvu u „nama“. U isto vrijeme, međutim, uvijek postoji opasnost da „vi“ i „mi“ pretvorimo u bezlični „ne-ja“ ili u neprijateljski „to“. Otuda oprezni stav osobe prema svijetu stvara zaštitni egocentrizam na podsvjesnoj razini, koji prati svijest usamljenosti.

²⁶ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, prevela N. Duddington, Harper & brothers, New York, 1960., str. 127

„Ja“ pokušava prevladati usamljenost na različite načine: na stazama znanja i umjetnosti, u ljubavi i prijateljstvu, u društveno-političkom životu društva i moralnim radnjama, okretanju prema Bogu. To omogućuje čovjeku da pobjegne od samoće, ali samo djelomično i privremeno. Jer iza „tebe“ stoji „ne-ja“, a iza „mi“ - „to“, ili objektivizirano društvo sa svojim egalitarnim načelima, zakonima i duhom buržoazije i svakodnevnog života. Čak i komunikacija s Bogom poprima otuđeni objektivizirani karakter kada se božanstvo iz intimnog „vi“ pretvori u nevjerovatno i kažnjavajuće „To“. To objašnjava pobunu pojedinca protiv Boga i ateizma kao njegov izraz. Pokušaji da se pobjegne od usamljenosti izražavaju se i u želji za otapanjem u masi, ali i u narcizmu. Krajnji je izraz takvog bijega samoubojstvo. Otuda i ambivalentan stav „ja“ (ličnosti) prema svijetu. S jedne strane, to je iskustvo usamljenosti, otuđenosti ovom svijetu i duboko sjećanje na druge svjetove. S druge strane, to je svijest povezanosti s tim svijetom, koji je „moj svijet“, a cjelokupna povijest ovog svijeta je najdublji sloj moga bića, a sva njegova porođaja moja je sudbina. Otuda i nedosljednost odnosa „Ja“ s društvom, podložna egzistencijalnoj društvenosti čovjeka.

Berdjajev identificira četiri vrste takvih odnosa:²⁷

- 1) Osoba nije sama i socijalna kad je „ja“ potpuno prilagođen društvenom okruženju i sudjeluje u njegovu razvoju.
- 2) Osoba nije sama i nije socijalna kad „ja“, iako je potpuno prilagođena društvenom okruženju, nema ni najmanjeg interesa za to. To je takozvani konformistički tip ponašanja.
- 3) Čovjek je usamljen i nije društven. To je tip osobe koja se nije u stanju prilagoditi društvenom okruženju, stalno se sukobljavajući s njim.
- 4) Osoba može biti usamljena i društvena. U ovaj tip Berdjajev svrstava proroke, revolucionare i reformatore koji, zadržavajući izolaciju, tajnost svoga „Ja“, žele „čovječanstvo učiniti sretnim“.

²⁷ Berdyaev, N. A., *Solitude and Society*, preveo George Reavey, The Centenary Press, London, 1938., str. 101-103

2.5. Osobnost, društvo i zajedništvo

Berdjajev naglašava razliku egzistencijalizma između Ega i ličnosti. „Ja sam Ego prije nego što sam postao Osobnost.“²⁸ Ipak, težnja Ega da shvati osobnost izvor je ljudske patnje. Osobnost nije pojedinac, već supra- ili natprirodna evoluirajuća svijest i njezino ukupno izražavanje svih djela i njihovih potencijala, sjedinjenje uma, tijela i duha. Persona, socijalna maska predstavljena svijetu, jest i osobnost i društveno sjecište. Ipak, osobnost je ekstraprirodna, ekstrasocijalna. Veliki izazov ličnosti je prevladati osjećaj samoće na ovom sjecištu.

Samo je osjećaj zajednice – ne samo puko društvo – kompatibilan s osobom čija je samointegracija nadišla izvornu samoću. Ali gdje je ta zajednica? Berdjajev izražava ovu „zajednicu“ ne kao nikakvo objektiviziranje, već kao nadahnuće za zajedništvo s Ti i Mi. Samo u tom smislu je ličnost socijalna, ali na metafizički ili duhovni način, a ne politička ili svjetovna.

3.OBJEKTIVIZACIJA

„Objektivizacija“ je jedna od središnjih kategorija Berdjajevljeve metafizike. To nema nikakve veze s epistemološkom suprotstavljanjem objektivnog i subjektivnog. Koncept objektivizacije po svom značenju blizu je pojmovima kao što su objektivizacija i „otuđenost“ koji su uobičajeni u hegelijanskoj i marksističkoj filozofiji. Objektivizacija je otuđenje i razdvajanje. Objektivizacija je pojava „društva“ i „zajedničkog“, umjesto „komunikacije“ i „zajednice“, „carstva Cezara“, umjesto „kraljevstva Božjeg“. To znači izbacivanje čovjeka van, njegovu eksteriorizaciju, podvrgavanje uvjetima prostora, vremena, uzročnosti, racionalnosti. Navika učvršćivanja svijesti u ovom propalom svijetu dovela je do činjenice da je upravo on prepoznat kao primarni, stvarni svijet. Međutim, čovjek u egzistencijalnim dubinama još uvijek komunicira s duhovnim svijetom i s čitavim kozmosom. I upravo ovaj „drugi“ svijet smatra svojim istinskim svijetom. Dakle, kao rezultat objektivizacije svijet se dijeli na fenomenalan, u koji je osoba izbačena i na noumenalni svijet koji ostaje na drugoj strani. Za razliku od njemačke (kantovske) filozofije, Berdjajev priznaje postojanje veze među njima. Noumenalni je svijet skriven, ali se čovjeku otkriva na temelju njegova duhovnog

²⁸ Nicolaus, Georg, *CG Jung and Nikolai Berdjajev: Individuation and the person: A critical comparison*, Routledge, London 2010., str. 45

iskustva i kreativnosti. I upravo ovaj „drugi“ svijet smatra svojim istinskim svijetom. Berdjajev opisuje odnos stvarnog duhovnog svijeta i objektiviziranog svijeta u sljedećoj opoziciji: objektivirani svijet, prirodni i socijalni, svijet nužnosti i ropstva, neprijateljstva i dominacije; duhovni svijet je svijet slobode i kreativnosti, svijet ljubavi i suosjećanja.

Berdjajev u svojoj *Metafizici* identificira glavne znakove objektiviziranog svijeta, koji određuju uvjete ljudskog postojanja, njegov položaj u ovome svijetu:²⁹

- 1) otuđenje predmeta od predmeta;
- 2) preokupacija jedinstvenim individualnim, osobnim općim, bezličnim univerzalnim;
- 3) dominacija nužnosti, odlučnost izvana, potiskivanje i zatvaranje slobode;
- 4) prilagođavanje masivnosti svijeta i povijesti, prosječnoj osobi, socijalizacija čovjeka i njegovih mišljenja, uništavanje originalnosti.

Zbog naznačene dihotomije postojanje čovjeka u svijetu tragične je prirode. Bačen je u objektivirani, pali svijet i s njim je povezan svojim korijenima, uvjetima postojanja. Ali istodobno, on je stalno svjestan svoje „drugosti“, pripadnosti drugom svijetu izvan ovog svijeta, svoje umiješanosti u tajne kozmičkog procesa. Ovaj dualizam čovjeka rađa tragediju ljudskog postojanja. Doživljava akutni osjećaj usamljenosti, straha od postojećeg svijeta i čežnje za drugim svjetovima, čiji su odraz izbili u njegovim snovima, kreativnim intuicijama. Problem ljudske samoće Berdjajevu se čini glavnim filozofskim problemom personalizma. S njom su povezani problemi „ja“, ličnosti, erosa, komunikacije, spoznaje. U svojoj krajnjoj formulaciji problem usamljenosti jest problem smrti.

Kako bi nadoknadio izgublenu sposobnost da izravno komunicira s Bogom i svijetom, čovječanstvo razvija sposobnost poznavanja svijeta i kreativnosti u kontekstu objektiviziranog, „palog“ svijeta. Kreativnost je proboj duha iz ne-bića i slobode u biće i svijet.

²⁹ Berdyaev, N. A., *Solitude and Society*, preveo George Reavey, The Centenary Press, London, 1938. str. 101-103

Fragmentacija svijeta na objekt i subjekt postavlja problem čovjekove spoznaje o tome „i na ovoj“ i na „onoj“ strani. Ono što nazivamo objektivnim spoznajama ovoga svijeta samo je spoznaja njegova pada, ukorijenjena u njemu, konceptualno, samo pogoršava njegovu objektivizaciju. U objektivizaciji nema upoznavanja sa subjektom, to znači gubitak slobode intuicije i osjećaja, podčinjenost njihovoj potrebi, koja prevladava u palom svijetu. Prevladavanje objektivizacije moguće je samo prekoračenjem, tj. otkrivenje, duhovni prijelaz „na“ stranu postojanja. Ali čak i na nivou objektivnog znanja, „s ove strane“, moguće je shvatiti tajne postojanja. Prvo, to je znanje ovog palog svijeta u kojem živimo. I, drugo, objektivno znanje na određenoj razini sposobno je probiti se i transcendentalnu sferu (to je posebno karakteristično za matematiku, u kojem se ogleda Logos). Konačno, objektivno znanje može osvijetliti sam proces objektivizacije. Dakle, iako je spoznaja objektivizacija, ona je i svjesnost. Dakle, spoznaja otkriva značenje iza gluposti bivanja, red iza nereda, prostor iza kaosa. A to je zbog aktivnosti misli, naglašava Berdjajev. Prepoznavanje se ne može ograničiti na dupliranje stvarnosti. Takvo bi umnožavanje bilo besmisleno i nepotrebno. Prepoznavanje dodaje stvarnosti, „prosvjetljuje“ je, kroz nju raste značenje svijeta. Znanjem i teoretski i praktično podređuje svijet čovjeku svojom kreativnošću i radom. Sva je tehnologija uglavnom rezultat takvih objektivnih saznanja. Iako je spoznaja objektivizacija, ona je također svjesnost.

3.1. Subjektivnost i objektivizacija

Važno pitanje koje se postavlja u gotovo svakoj filozofskoj raspravi jest problem Subjektivnosti i Objektivnosti. Berdjajevljev pogled na ovo pitanje vrlo je jasan: „Može li filozofija biti išta drugo osim osobne i subjektivne? ... Filozofija ne može pomoći osobnom čak i onda kad želi biti objektivna. Svaka istinska filozofija nosi pečat osobnosti svog autora“.³⁰ Ideja nosi oznaku Berdjajevljeva antropocentrizma koji je osnova njegovih stavova, a on čvrsto vjeruje da je nemoguće odvojiti osobu od misli i znanja da ona ne može postojati sama.

Ovakvim pristupom odbacuje Descartesovo gledište na čistu ideju, koja se ispituje sama, ne vodeći računa o osobi koja tu ideju zapravo ima. Također se protivi pojmu čistog subjekta koji je predstavljen Kantovom transcendentalnom svijješću i Hegelovim univerzalnim duhom. Razlog je za to protivljenje nedostatak ljudskog elementa. Berdjajev kaže da ovaj pristup

³⁰ Berdyaev, N. A., *Solitude and Society*, The Centenary Press, London 1938., str. 26.

depersonalizira filozofiju, udaljava fokus od čovjeka kao subjekta koji zna i čini znanje zasebnom cjelinom. S druge strane, on primjećuje da čak i filozofi koji tvrde da su potpuno objektivni i dalje imaju svoje osobnosti utisnute u njihov rad. Nemoguće je da čovjek bude apsolutno slobodan od svih osobnih i emocionalnih utjecaja. Dobar primjer toga jest Berdjajevljevo tumačenje Descartesova kogita, koje je spomenuto ranije.

Argument protiv Berdjajevljeva antropocentrizma bio bi taj da on može dovesti do egoizma, ograničavanja nečije misli na sebe, do samozatvaranja. Berdjajev, međutim, pravi razliku između egocentričnosti, koju naziva „Izvorni grijeh“³¹, i koja obično vodi upravo tome, i osobnosti. To je osobnost koju on smatra glavnim predmetom filozofske rasprave. On definira ličnost kao „sliku živog i cjelovitog čovjeka, koji razmišlja u smislu osobne i ljudske filozofije. Taj je čovjek neodvojiv od filozofije...“³² Zato Berdjajev sebe naziva ličnošću, a ne individualistom, čija je karakteristika egocentričnost.

Međutim, tu je razliku teško razumjeti. Egocentričnost i osobnost oboje imaju osobu, „integralnog čovjeka“ u svojim žarištima. U oba slučaja čovjek se ne može izolirati od svoje filozofije, od svojih misli. Razlika je u tome što je filozofija egocentričnog individualista usmjerena prema sebi. Filozofija personalizma, iako u središtu ima osobu, okrenuta je prema vanjskom svijetu. Taj svijet opažamo, filtrirajući ga kroz čovjekovu svijest i čineći ga unutarnjim svijetom. Baš kao što bi u potpunosti razumio pjesmu, trebalo bi je prvo zapamtiti.

U svom istraživanju subjektivnosti i objektivnosti, Berdjajev glavni naglasak stavlja na proces objektivizacije. Prema njegovoj filozofiji sve je znanje subjektivno kada potječe. Može se pokrenuti ili utjecati vanjskim događajem ili iskustvom, ali samo znanje dolazi iznutra. Prije nego što se ovaj događaj može shvatiti ili spoznati, osoba ga mora učiniti dijelom sebe, svog unutarnjeg svijeta.

Tada dolazi do objektivizacije. To je proces u kojem subjekt postaje objekt. Čini se logičnim razlikovati tri različite vrste objektivizacije: racionalnu, moralnu i estetsku. Racionalno objektiviziranje događa se kada osoba stekne osjećaj za sebe, kada se odvoji od okolnog svijeta. Time se i on na neki način odvaja od sebe, sada ima sposobnost gledanja sebe izvana,

³¹ Ibid., str. 21.

³² Ibid.

da tako kažem. Može prosuđivati svoje postupke kao da su tuđi i, prema tome, tretirati sebe kao objekt. Riječima Berdjajeva, „objektivizacija je prije svega eksterizacija, otuđenje duha od sebe samog“.³³

Moralno objektiviziranje događa se kada se drugi ljudi tretiraju kao objekti. Čak i riječi s kojima govorimo o pojedincima ili grupama ljudi, poput „stanovništva“, „radne snage“, „ljudskih resursa“, „prosječnog građanina“, svode ih na puke predmete kojima se može manipulirati i otpustiti ili ih baciti, ako više nije potrebno.

Estetska objektivizacija bavi se kreativnošću. Najbolja ilustracija jest realizacija kreativne koncepcije u kreativni proizvod, koja je već detaljno opisana. Nešto što je subjektivno, što postoji samo u čovjekovu unutarnjem svijetu, postaje materijalizirani objekt.

Zanimljivo je da Berdjajev doista ne razlikuje ove tri vrste objektivizacije. Čini se da ga najviše zanima moralni aspekt, koji njemu prije svega znači potiskivanje osobne slobode. Kad god se ljudsko biće koristi kao sredstvo, a ne kao cilj, događa se objektivizacija. To ne znači da on ograničava svoj koncept objektivizacije samo na njegov moralni dio. Naprotiv, on ga širi i tako da uključuje i druga dva također, ali umjesto razlikovanja aspekata stabla, on naglašava veze među njima, njihovo temeljno jedinstvo.

Za Berdjajeva objektivizacija je proces dehumanizacije i depersonalizacije, koji svodi čovjeka, subjekta na objekt, stvar. On svodi čovjeka iz svijeta slobode do svijeta nužnosti. „Objektivizacija je simbolički opis palog stanja svijeta u kojem se čovjek nalazi podređen nužnosti i razdvojenosti“.³⁴ Berdjajevljevi je duhovni svijet unutar nas, svijet slobode, mnogo viši, savršeniji od materijalnog svijeta izvan, svijet u koji nas veže nužnost. Objektivizacija je postupak koji čovjeka ograničava na taj nesavršen, restriktivan, „pali“ svijet.

Taj je proces, posebno moralna objektivizacija, toliko utisnut u naš način razmišljanja, u naš svakodnevni život da ga često nismo ni u stanju realizirati. Objektivizacija postaje dio ljudske prirode. Oni sebi nameću ograničenja pravila, standarda i običaja, nužnosti i praktičnosti. Znanje se također često nameće ljudima umjesto da dolazi iznutra. Oni

³³ Berdyaev, N. A., *The beginning and the end*, Harper & Brothers Publishers, New York 1957., str. 63.

³⁴ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, The Macmillan Company, New York 1951., str. 288.

jednostavno prihvaćaju ono što im je dano, bez da ga osjećaju temeljito, bez da ga čine sastavnim dijelom sebe, i samim tim, bez potpunog razumijevanja. Ovo je primjer da se ljudi tretiraju kao objekti, a također je primjer veze između moralnog i racionalnog optičkog obreda.

Vrlo je neobično za Berdjajeva da nam on zapravo daje formalnu sustavnu analizu glavnih karakteristika objektivizacije:³⁵

- 1) Udaljavanje predmeta od predmeta.
- 2) Upijanje neponovljivo pojedinačnog i osobnog u ono što je zajedničko i bezlično univerzalno.
- 3) Pravilo nužnosti, odlučnosti bez ičega, rušenje slobode i njezino prikrivanje.
- 4) Prilagođavanje grandioznom miljeu svijeta povijesti, prosječnom čovjeku i socijalizaciji čovjeka i njegovih mišljenja što uništava karakterističan karakter.

Kao protuotrov objektivizaciji Berdjajev predlaže „zajedništvo u simpatiji i ljubavi i prevazilaženju zadavljenosti; personalizam i izražavanje individualnog i osobnog karaktera svakog postojanja; prelazak u područje slobode i odlučnosti iznutra, pobjedom nad porobljavanjem nužnost i prevladavanje kvalitete nad kvantitetom, kreativnosti nad prilagođavanjem.“³⁶

Jedini problem ovog rješenja jest što zahtijeva utopijsko društvo, zajednicu slobodnih mislilaca. Također nije jasno kako je moguće potpuno osloboditi čovjeka od nužnosti. Još je teže osloboditi čovjeka iz ropstva želje za materijalnim bogatstvom. Mi smo, na kraju krajeva, još uvijek materijalna trodimenzionalna bića, s potrebama skloništa i prehrane, i željom za boljim životom, koja se za većinu nas povezuje s materijalnim dobrima. Iako većina ljudi žudi za slobodom, rijetko je čista duhovna sloboda o kojoj piše Berdjajev.

Berdjajevljeva je ideja slična utopijskom komunizmu. Razlika je u tome što potonjem nije potreban tako visok stupanj osobne slobode, a možda se zbog toga barem pokušao praktički

³⁵ Berdyaev, N. A., *The beginning and the end*, Harper & Brothers Publishers, New York 1957., str. 62.

³⁶ Ibid

provesti. Bilo je, i još uvijek postoje, male skupine „starovjeraca“ (ruski pravoslavni kršćani, koji nisu prihvatili crkvene reforme koje je uveo Petar Veliki), ali i neke druge vjerske sekte, koje su tvorile male zajednice, obično u udaljenim zemljama dijelovima zemlje. Činilo se da imaju barem neke karakteristike koje, prema Berdjajevu, mogu zaustaviti objektivizaciju, ali za razliku od komunizma, njihov se utjecaj nikada nije proširio na bilo koju regiju razumne veličine, a kamoli na cijelu zemlju.

3.2. Etika

Baš kao i većina filozofa, Berdjajev je pokušao stvoriti sustav etičkih vrijednosti. Kao što se moglo očekivati do sad, on konceptu daje značenje mnogo dublje od konvencionalnog. Etika zauzima središnje mjesto u filozofiji jer se bavi grijehom, podrijetlom dobra i zla i moralnim vrednovanjima. A budući da ovi problemi imaju univerzalni značaj, sfera etike je šira nego što se obično pretpostavlja.

Iako je Berdjajev pod velikim utjecajem Kanta, on se nije s njim složio oko pitanja prirode etike. Nije vjerovao da etičke vrijednosti mogu biti a priori. „Osnova etike je moralno iskustvo, što je u stvari filozofija u cjelini. Dijalektika koja ne počiva ni na jednom moralnom iskustvu jednostavno je intelektualna igra.“³⁷

Središnji je problem etike problem dobra i zla. U svom istraživanju ovog aspekta Berdjajev ne traži porijeklo dobra ili zla, već podrijetlo samog razlikovanja. Ovaj je pristup drugačiji od onog koji je uzeo u raspravi o još jednom paru oprečnih pojmova, a to su subjektivnost i objektivnost. Tamo je jasno iznio svoje vjerovanje u superiornost jednog nad drugim. Ovdje, s druge strane, umjesto da bira jedno nad drugim, on sumnja u valjanost samog razlikovanja i pokušava ga nadići da se oslobodi njegovih ograničenja.

Prije nego što zapravo pokrene istragu, postavlja niz pitanja: „Kako nastaje samo razlikovanje? Kako dobro može biti njegov kriterij?, Kad dobro dolazi tek nakon što je razlika napravljena?“³⁸ Kao što je spomenuto, ova pitanja ukazuju na veliku sumnju u valjanost, temeljnu prirodu distinkcije i vode ka logičnom zaključku. „Najviša vrijednost leži izvan dobra i zla.“³⁹ U ovom

³⁷ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, Harper & brothers, New York 1960., str. 15.

³⁸ Berdyaev, N. A., *The destiny of man*, Harper & brothers, New York 1960., str. 17.

³⁹ Ibid

trenutku Berdjajev primjećuje poteškoće s kojima se susreće. Kad kaže da je ono što je izvan dobra i zla „više“ od onoga što je s ove strane, on pravi još jedno razlikovanje koje je u osnovi isto kao i ono između dobra i zla. Jedina stvarna razlika je što se umjesto njih koriste izrazi „visoki“ i „niski“. To ga vraća natrag na početnu točku.

Berdjajev pronalazi izlaz iz ove dileme izjavljujući da „svijet nije konačna stvarnost, već samo faza nje, faza u kojoj je biće otuđeno od sebe i sve izraženo simbolima.“⁴⁰ Ova ideja seže do objektivizacije. Jedan od načina na koji objektiviziramo svijet jest stvaranje simbola. Berdjajev spominje primjer simbola „otac“, „sin“ i „rođenje“ koji se koriste da opisuju Boga u kršćanstvu. Ove su riječi izrazi iz materijalnog svijeta koji zapravo ne mogu opisati Boga, koji je izvan našeg svijeta, ali mi ih ipak koristimo, jer nam ništa drugo nije na raspolaganju. Ovo je način spuštanja Boga na zemlju, način da ga shvati, barem u mjeri u kojoj je to moguće.

Slično, koristimo „dobro“ i „zlo“ ili „visoko“ i „nisko“ kako bismo pokušali opisati krajnju stvarnost koja je izvan ove razlike. „Ono što u stvarnosti nije odvojeno pretpostavlja u našem propalom svijetu oblik podjele. U stvarnosti ne postoji ni „visok“ ni „nizak“, ali simbol „visine“ daje nam neki uvid u prirodu stvarnosti.“⁴¹ To je slično pogledu moderne fizike na prirodu svjetlosti. Ponekad se ponaša poput čestice, ponekad se ponaša poput vala. Najčešće prihvaćeno objašnjenje ovog fenomena jest da u stvarnosti svjetlost nije ni čestica ni val. Upravo način na koji ga mentalno percipiramo, analogije koje činimo omogućuju da razgovaramo o njegovim karakteristikama sličnim česticama ili valovima.

Etika je za Berdjajeva neodvojiva od slobode. „Samo postojanje moralnog života s njegovim razlikama i vrijednostima pretpostavlja slobodu. Otuda je etika filozofija slobode.“⁴² Istodobno kritizira ideju „slobodne volje“, koja je uvijek bila popularni filozofski predmet, etičke i teološke rasprave. Prema Berdjajevu, slobodna volja zapravo može biti izvor porobljavanja, jer prisiljava čovjeka da bira između dobra i zla. Stajalište da sloboda izbora ili, točnije, sam izbor može ugroziti nečiju slobodu detaljno je raspravljana ranije.

⁴⁰ Ibid, str 18.

⁴¹ Ibid

⁴² Ibid, str. 84

Jedan od aspekata etike koji Berdjajev naglašava jest etika zakona, čiji je slobodna volja sastavni dio. Njegovo mišljenje o pitanju slobodne volje odražava njegov pogled na etiku zakona uopće. Berdjajevljev zakon prije svega je način na koji društvo kontrolira pojedinca. Prema njegovim riječima, sloboda izbora koju zakon daje je veća od ograničenja koja nameće.

Berdjajev također napominje da „moral u našem svijetu podrazumijeva dualizam dobra i zla.“⁴³ Drugim riječima, to znači da moral zakona ostaje simboličan, nesposoban da se odmakne od ograničenja dualizma i ne može doseći Berdjajevljevu ultimativnu stvarnost koja nadilazi dobro i zlo. Također ističe da zakon, čija je svrha uklanjanje grijeha, ne ispunjava svoju zadaću. „Zakon negira grijeh, ograničava ga, ali ne može ga pobijediti.“ Kao alternativu zakonu, Berdjajev, duboko religiozan čovjek, predlaže božansku milost. Sveti Pavao posebno naglašava oslobađanje od zakona zakona...“ Nisi pod zakonom, nego pod milošću. „... Krist za vas nema nikakvog učinka, tko god od vas opravdava zakon; vi ste pali od milosti.“ Međutim, ove ideje svetog Pavla nisu bile u potpunosti ostvarene u kršćanstvu. Službena Crkva definitivno nosi znak formalizma, legalizma, pa čak i racionalizma. Po Berdjajevu čak je i milost dobila legalističko tumačenje.

Razlog te tendencije je da, prema Berdjajevu, korumpirano kršćanstvo krije u temeljima ljudskog društva. Zakon je okosnica društva i utkan je u sve aspekte društvenog života, uključujući Crkvu. Ova dominacija nad pojedincem zasigurno je neprihvatljiva za Berdjajeva.

Etika zakona nikada ne može biti osobna i individualna, ona nikada ne prodire u intimne dubine osobnog moralnog života, iskustva i borbe... Etika zakona jest i vrlo ljudska i dobro prilagođena ljudskim potrebama i standardima, i krajnje neljudska i nemilosrdan prema ljudskoj ličnosti, njenoj individualnoj sudbini i intimnom životu. To dovodi do druge vrste etike o kojoj raspravlja Berdjajev, etike otkupljenja. Otkupljenje je koncept koji je više emocionalan nego intelektualni, pa tako i Berdjajev raspravlja o tome. Čak je i nužnost otkupljenja objašnjena s emocionalnog stajališta, naime žeđ za otkupljenjem je čežnja za pomirivanjem s Bogom i to je jedini način da se pobijedi ateizam nadahnut prisutnošću boli i zla u svijetu. Otkupljenje je susret s patnjom i žrtvenim Bogom. Razlog ovog emotivnog tona rasprave jest činjenica da je

⁴³ Ibid, str. 85

otkupljenje oslobođeno ograničenja zakona. Na neki način čak prkosi logici, što ponekad uzrokuje da Berdjajevljev diskurs izgubi koherenciju. Sklon je ponavljati i ponavljati svoje ideje, očigledno nastojeći ih iznijeti na logičniji i uredniji način.

Ova odsutnost ograničenja ključna je točka Berdjajeva. To je ono što etiku otkupljenja stavlja iznad etike zakona, jer to znači slobodu. Otkupljenje znači, prije svega, oslobađanje. Otkupitelj je Osloboditelj. Zakon ne oslobađa ropstva. Otkupljenje znači revolucionarnu promjenu moralnih vrednovanja, revalorizaciju svih vrijednosti.

Treća vrsta etike o kojoj Berdjajev raspravlja jest etika kreativnosti. S njegova gledišta ona je u sukobu s etikom zakona, ali nadopunjuje etiku otkupljenja. Zakon je prije svega skup pravila, a pravila se jednostavno ne odnose na kreativnost. Naprotiv, kreativnost prkosi pravilima i standardima. Obično najistaknutija umjetnička stvaralaštva i znanstvena otkrića nadilaze prihvaćene sustave pravila. Etika kreativnosti prije svega se razlikuje od etike zakona jer je svaki moralni zadatak za nju apsolutno individualan i kreativan. Kreativnost naglašava individualnost i osobnost, dok ih zakon potiskuje u skladu i formalizmu. Vrijednosti zakona su statične, osmišljene su tako da dugo traju nepromijenjene. Kreativnost je, s druge strane, proces stvaranja vrijednosti. Te su vrijednosti dinamične, stalno ih stvaraju pojedinci. Etika kreativnosti pruža neograničenu slobodu koja nedostaje u etici zakona.

Sloboda je kreativna energija, mogućnost izgradnje novih stvarnosti. Etika zakona ne zna ništa o toj slobodi. Ne zna se da se dobro stvara, da u svakom pojedinačnom i neponovljivom moralnom činu nastaje novo dobro koje nikad prije nije postojalo. Čovjek nije pasivni izvršitelj zakona. Čovjek je stvaralac i izumitelj.

Glavna sličnost između etike kreativnosti i iskupljenja jest ideja da se čovjek nalazi u središtu. Razlika je u tome što se više brine za vrijednosti, nego za spas. Umjesto da se upušta u borbu između dobra i zla, cilj kreativnosti jest stvaranje vrijednosti ili, na neki način, stvaranje dobra.

Za Berdjajeva je etika kreativnosti još viša od etike otkupljenja. Nema straha od kazne vječnom patnjom ili nade u spasenje, što se može smatrati ograničavajućim čimbenicima kršćanske etike otkupljenja. Kreativnost otvara put čistom nezainteresiranom moralu, jer svaka vrsta straha

iskrivljuje moralno iskustvo i aktivnost. Ništa što se napravi iz straha, bilo da su to vremenske ili vječne muke, nema bilo kakvu moralnu vrijednost.

Čini se da je etika kreativnosti najbliži sustav Berdjajevljevom cilju, izbjegavajući granice razlikovanja između dobrog i zlog dobra. Kreativna koncepcija je čisto duhovni događaj, koji leži izvan svih materijalnih ograničenja. Kreativna etika ne zahtijeva koncepte kazne i nagrade koji se rađaju iz materijalnog svijeta i koji su osnova etike zakona, pa čak i etike otkupljenja. Kreativni proces nagrada je sama po sebi, jer čovjeku je svojstvena želja za stvaranjem, jer daje smisao životu. S druge strane, odsustvo kreativnosti najgora je kazna, jer život čini praznim i bezvrijednim.

3.3. Religija

Čitav život Berdjajev je bio duboko religiozan čovjek. Nikada nije bio zadovoljan grešnim i nestabilnim materijalnim svijetom. Tražio je nešto bolje, nešto vječno. Religija je osigurala ovaj vječni i savršeni svijet, Božji svijet. Kao što sam već spomenuo više puta, Berdjajevljev pogled na filozofiju i život općenito može se pratiti do njegovih vjerskih uvjerenja. Njegova ideja slobode proizlazi iz vjerovanja u Boga, koji je svijet stvorio iz slobode i koji je ljudima dao slobodu. Njegova ideja kreativnosti dolazi iz ideje Boga, stvaratelja. Njegova ideja objektivizacije temelji se na ideji konačne nepobijeđene duhovne stvarnosti, a to je svijet Božji.

Berdjajev je bio pravoslavni kršćanin, iako je osjećao veliku antipatiju prema službenoj Crkvi. Pravoslavno kršćanstvo glavni je dio ruske kulture, i usprkos činjenici da je Berdjajev bio skeptičan prema tradicijama, koje je doživljavao kao potiskivanje svoje slobode, nije mogao izbjeći njen utjecaj. Ova religija također odgovara unutarnjoj prirodi Berdjajeva: ona daje veliki naglasak čovjeku, pruža visoki stupanj slobode i mističnija je, duhovnija od mnogih drugih verzija kršćanstva.

Berdjajev bira kršćanstvo zbog svoje ideje o Isusu, čovjeku-Bogu. Jedna od glavnih točaka Berdjajevljeve filozofije jest da osoba mora to učiniti dijelom sebe. Ideja da Bog bude čovjek služi toj svrsi. Bog se sruši na zemlju, on postaje razumljiv. Čovjek sada može razumjeti Božje osjećaje, jer su slični njegovom, pa ga mogu učiniti dijelom.

To, međutim, stvara problem koji Berdjajev izbjegava. Ako je Bog srušen na zemlju, on postaje dio materijalnog svijeta. Odvija se proces objektivizacije, koji Berdjajev prezire. Razlika između Boga, duha i čovjeka-Boga jednaka je kao kreativna koncepcija i kreativni proizvod. Nešto se mora izgubiti kada Bog postane dio grešnog i propalog materijalnog svijeta. Berdjajev se, međutim, uopće ne bavi tim problemom.

Pitanje o kojem raspravlja Berdjajev jest problem zla u svijetu. Stoljećima su teolozi pokušavali opravdati postojanje zla u svijetu kojim je vladao pravedan, svemogući i sveznajući Bog. Berdjajev to ne pokušava učiniti. Umjesto toga, on se buni protiv ovog cijelog pristupa misleći kako se moramo potpuno odreći racionalističke ideje da je Bog kralj svijeta, da on vlada svijetom prirode, svijetom pojava. Bog vlada u kraljevstvu slobode, a ne u kraljevstvu nužnosti, u duhu, a ne u determinističkoj prirodi.⁴⁴

Još je jednom njegova ideja da je svijet u kojem živimo samo faza konačne duhovne stvarnosti, „kraljevstva slobode“. Prema Berdjajevu, zlo i patnja postoje u ovom objektiviranom svijetu jer njime ne vlada Bog. Put prevladavanja zla je iskupljenjem i kreativnošću koja je put do „kraljevstva slobode“. Iako Berdjajev to ne izjavljuje, ova ideja može pružiti rješenje za problem da čovjek-Bog bude objektivizirana „verzija“ Boga. Budući da Bog ne vlada materijalnim svijetom, morao je tamo doći u obliku Isusa, morao je postati dio toga kako bi spasio čovjeka od grijeha i zla.

Poanta kršćanstva koja je kontradiktorna Berdjajevljevoj filozofiji jest ideja o vječnim mukama u paklu. Također je u suprotnosti s jednom od glavnih ideja samog kršćanstva, koja kaže da je Isus došao spasiti, a ne suditi. Kršćanska ljubav, koja je Berdjajevu identična sa slobodom, postaje ograničena strahom od kazne. On objašnjava ovu kontradikciju rekavši da je koncept straha bio potreban u ranim fazama kršćanstva, jer ljudi nisu bili mentalno i psihološki spremni prihvatiti ideju o bezuvjetnoj ljubavi. Kasnije je, međutim, koncept kazne ošteti crkvu, učinio je socijalnom institucijom, a ne duhovnom. Etika iskupljenja, koju je kršćanstvo izvorno

⁴⁴ Berdyaev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951., str. 311

propovijedalo, zamijenjena je etikom zakona. To je stvorilo formalizam, legalizaciju i racionalizaciju službene Crkve, što je glavni razlog Berdjajevljeva protivljenja.

3.4. Rusija

Jedan od najzanimljivijih aspekata Berdjajeva njegov je pogled na Rusiju. Unatoč činjenici da je dvadeset pet godina živio u Parizu, a umro ne vraćajući se u domovinu, Berdjajev je neodvojiv od Rusije. Vrlo je vjerojatno da je samo Rusija mogla proizvesti takvog čovjeka. Zemlja je kontrasta i kontradikcija. Njena je kultura jedinstvena, ujedinjuje istok i zapad. Zemlja je u nekim aspektima bila i još uvijek je zaostala, a u isto vrijeme i vrlo napredna. To je zemlja poznata po svom strahu i poštovanju autoriteta, što su je sjajno opisali Čehov i Gogolj, i zemlja poznata po seljačkim bunama i svjetskim revolucijama. To je zemlja koja je proizvela velike slobodne mislioce poput Tolstoja, Dostojevskog, Hertsena i Berdjajeva, i čiji su ljudi često bili pod ugnjetavajućom totalitarnom vlašću.

U raspravi o Rusiji, njenoj povijesti i budućnosti, Berdjajev čini zanimljivu, čak i zadivljujuću analogiju. Kaže da su Rusi slični Židovima u mesijanskoj prirodi svog razmišljanja. Ovu izjavu nazivam zapanjujućom jer Rusi Židove uvijek jesu i još uvijek ih percipiraju kao autsajdere. Židovi su oduvijek bili potlačena manjina, ograničeni na mnogo načina, što je ipak davalo velik doprinos razvoju ruske kulture. Kada je revolucija uništila aristokraciju i vrlo značajan dio ruske inteligencije, Židovi su vjerojatno bili najobrazovanija i najkulturnija skupina ljudi u zemlji.

Ideju o sličnosti Rusa i Židova većina bi sadašnjih ljudi smatrala apsurdnima. Berdjajev, međutim, primjećuje da obje nacije imaju snažan osjećaj svrhe, sudbine. Oba naroda vjeruju da nose Božju poruku za ostatak čovječanstva. Nije slučajno što su Rusi svoju zemlju često nazivali „Trećim Rimom“⁴⁵. Oni sebe vide kao nasljednike Bizantskog Carstva koje je zauzvrat bilo nasljednik Rimskog carstva. U oba slučaja ta je ideja velike sudbine jednog naroda vrlo duhovna, gotovo mistična.

⁴⁵ Berdjajev, N.A., *Ruska ideja: osnovni problemi ruske misli XIX. i početka XX. Stoljeća*, Demetra, Zagreb, 2006., str. 8

Berdjajev također dijeli ovo mišljenje. Iako se nikad nije vratio iz izgnanstva, a službena sovjetska filozofija ga nije prepoznala, uvijek je osjećao duhovnu povezanost sa svojom domovinom. Iako je bio čovjek zapadnog obrazovanja, pod velikim utjecajem velikih zapadnih filozofa poput Kanta, Hegela i Nietzschea, Berdjajev je i dalje ostao Rus, a nastavio je istraživati prošlost Rusije i brinuti se o svojoj budućnosti.

Sažetak je sažeo u knjizi pod naslovom *Ruska ideja*, koja je studija povijesti ruske misli i njenih implikacija. Bio bi vrlo uzbudljiv i izazovan zadatak detaljno raspravljati o ruskoj povijesti i Berdjajevljevu tumačenju iste, ali nažalost, to je izvan dosega ovog rada. „Ruska ideja“ prilično je nejasan pojam koji Berdjajev ne definira jasno. Ukratko, to je ideja da je Rusija jedinstvena zemlja koja je predodređena da igra presudnu ulogu u povijesti čovječanstva.

Priroda je od presudne uloge prema Berdjajevu, uglavnom je povezana s religijom i duhovnošću. Zanimljivo je da je, primjećujući raznolikost i oprečnu prirodu ruske misli, glavni naglasak stavio na mistični dio, izostavljajući znanstvenu i racionalnu komponentu. Na temelju toga, on smatra da je komunizam sustav potpuno tuđ ruskom narodu zbog njegova materijalizma.

Revoluciju naziva božanskom kaznom za grijeh nacije. Pritom zanemaruje racionalnu stranu mentaliteta Rusa koji često čine dobre biznismene, a zanemaruje i duhovnu stranu izvornog utopijskog komunizma koji je, kao što sam već spomenuo, sličan Berdjajevljevom vlastitom pogledu na savršeno društvo. Knjiga stvara osjećaj da je Berdjajev, definirajući ruski nacionalni karakter kao duhovni i mesijanski, previše pojednostavljivao, dajući mu mnoge crte vlastitog lika.

Unatoč tom pojednostavljivanju, Berdjajev je bio u stanju predvidjeti glavni tok događaja u modernoj ruskoj povijesti. Manjak slobode u ideologiji ruskih komunista dovodi do nemilosrdne diktature, baš onako kako je mislio da hoće. Berdjajev je napomenuo katastrofalnu prirodu razvoja Rusije. Njegova se povijest može podijeliti u nekoliko konkretnih razdoblja: Kijevska Rusija, Rusija pod mongolskom vlašću, Rusija Moskva, Rusija Petra Velikog i sovjetska Rusija. Svaka od tih faza razvoja obično se završila katastrofom. Svaki put je zemlja

prošla kroz period kaosa, često praćen nasiljem, prije nego što je ušla u novu eru. Berdjajev je vjerovao da će sovjetsko razdoblje možda slijediti još jedna nova Rusija⁴⁶.

4.ZLO

4.1. Zlo vremena, promjena i vječnost

Egzistencijalna filozofija identificira ljudsku sudbinu u smislu vremena. Vrijeme postoji zbog aktivnosti, zbog prelaska iz ne-bića u biće. Kršćanska filozofija također podržava povijesni dinamizam i evoluciju u vremenu. Ali vrijeme je raspadnuta vječnost, fragmenti se neminovno raspadaju i tragično. Vrijeme objektivno doživljava, ali djelo u sadašnjosti može zasjeniti prošlost i budućnost.

Stvaranje je vječno dok je vrijeme „degradirano stanje ljudske sudbine“⁴⁷. Čovječanstvo nastoji „iskusiti bogatstvo“ u jednom trenu, u stvaralačkom činu, bilo osnovnom iskustvu erosa ili božanskom elementu misticizma, raspoređivanju s vremenom i okolnostima, nadvladavanjem smrti zbog autentičnog Bića.

Sjećanje učvršćuje prošlost u sadašnjost, ublažavajući „vremenski raspad“. Sjećanje donosi znanje – koje je uvijek prošlo – u osobnost i ego. Znanje predstavlja ontološki temelj za kreativnost i zajedništvo. Pa ipak, prošlost ne postoji, obuzima je samo sjećanje, a riješeno je samo znanjem. Kao nemilosrdne promjene, vrijeme se sakuplja u prisutnost znanjem, koje je sjećanje. „Tako otkrivena vječna sadašnjost nije statična sadašnjost“⁴⁸, kaže Berdjajev, već ona koja je u procesu neprekidnog stvaranja izvan granica raspadnutog vremena.

Berdjajev tvrdi da slobodna duhovna aktivnost, unutarnji život – a ne evolucija, determinizam ili prirodna uzročnost, koja objektivizira promjenu – sama nadilazi vrijeme, određuje vrijeme. Nijedan trenutak vremena nema unutrašnju vrijednost, a danas tehnologija, koja je u potpunosti orijentirana na budućnost, materijalizira i objektivizira ljudsko postojanje sve više i više, tako da se vrijeme ubrzava, a Ego gubi kreativnu sposobnost.

⁴⁶ Ibid., str. 3

⁴⁷ Berdyaev, N. A., *Solitude and Society*, The Centenary Press, London 1938., str. 138

⁴⁸ Ibid., str. 143.

Kako život postaje tehnički i mehanički, tako zlo vremena postaje sve viralnije. Puna implikacija toga, međutim, može se shvatiti iznutra samo pomoću egzistencijalne filozofije.

Berdjajev tvrdi da je doživljavanje sadašnjosti bez budućnosti ili vječnosti zaborav – odbacivanje sjećanja, što je bit osobnosti. Poistovjećivanje sadašnjosti s vječnim nadvladava vrijeme i uvjerava ne zaborav, već i zadovoljstvo. Prošlost i budućnost nemaju ontološku egzistenciju: stanja Neba i Pakla lažne su objektivizacije, što predstavlja eksternalizaciju unutarnjih događaja.

Berdjajev naglašava da, unatoč bogatoj i trudničkoj simbolici, kršćanska eshatologija ne baca svjetlo na ta duboka pitanja vremena, budućnosti, sudbine i vječnosti. Umjesto toga, svatko od nas suočava se s tajnom osobnosti sam ili u zajedništvu s drugima koji se također usmjeravaju u ovu misteriju.

Zbog snažnog svjetskog osjećaja zla Berdjajev nije bio u stanju priznati nijednu optimističnu teodiciju. Bog nije autokratski vladar svijeta. Sama pomisao na to da je Bog odgovoran za zlo neizbježno je izazvala u Berdjajevu pobunu. Više je volio ateizam – militantnije u ime pravde i samilosti, nego vjeru u svemoćnu Providnost. Berdjajev vjeruje u Boga koji je stvorio svijet, oduzeo od sebe svemoguću slobodu bića – čak i ako se ta sloboda pokaže štetnom. Ljubav Božja je u tome što On dijeli u patnji čovječanstva koje je zlo iskoristilo za svoju slobodu. Utjelovljenjem strastima Bog omogućuje ljubav u čovjekovu odgovoru na Njega. Ali Bog nije bez snage. On djeluje u svijetu kroz čovjeka, nadahnjujući ga, šaljući mu svoju Milost. Ali ta se milost ne pokazuje neodoljivo. Čovjek ga je u stanju odbiti ili slijediti. Ali bez Boga čovjek je bez snage, a djela su bez nade. Berdjajev je tu istinu naglasio u razdoblju svoje mladenačke borbe s ateističkom inteligencijom. Berdjajev je vjerovao u suradnju/sinergiju Boga i čovjeka, u božanstvo – pojam o kojem je učio od Vl. Solovyova. Berdjajev govori o Kraljevstvu Božjem kao o konačnom idealu, a Kraljevstvo izgrađuje ne samo Bog, već i naponi čovjeka. Stoga se Berdjajevljeva religijska filozofija temelji ne samo na učenju o Bogu nego i na učenju o čovjeku: na antropologiji u teološkoj misli čovjeka.

4.2. Patnja i zlo

Patnja i zlo međusobno su povezani, ali nisu identični. Patnja možda nije zlo, može biti čak i dobro. Postojanje zla najveća je misterija svjetskog života i najveća poteškoća za službenu teološku doktrinu i za svaku monističku filozofiju. Racionalno rješenje problema zla jednako je teško kao i rješenje slobode. Može se tvrditi i s dobrim razlogom da zlo nema pozitivno biće i može ga zvesti samo krađom dobra. Ipak, zlo ne postoji samo u svijetu, već vlada i u svijetu. Ono što se može nazvati nepostojanjem može imati egzistencijalno značenje. Ništa nije od velikog egzistencijalnog značaja, iako bi bilo pogrešno reći da ne postoji. Jedan od pokušaja da se problem zla riješi i pomiri s mogućnošću teodicije bio je da je zlo prisutno samo u dijelovima, ali općenito postoji samo dobro. Ova vrsta znanosti temelji se na poricanju bezuvjetnog značenja svake ličnosti, a vjerojatnije je da je karakteristična za drevni nego kršćanski moral. To znači prevladavanje estetskog stajališta nad etičkim.

Zapravo je istina da u ovom empirijskom svijetu ne postoji dobra božanska mudrost i da ne može postojati u svijetu koji je prepoznat kao propali. Moglo bi se reći da je ekspeditivnost za pojedine skupine pojava, ali ne za cijeli fenomenalni svijet, ne za povezanost tih pojava u ime dobra. Tradicionalna doktrina Providnosti prisiljena je negirati zlo i nepravdu u svijetu, a izlazi iz poteškoće prepoznavanjem samo postojanja grijeha umjesto zla. Između pojedinca i gena u našem svijetu postoji nepremostiv sukob. Pojedinačni život, ljudski i životinjski, izuzetno je krhak i ugrožen, ali snaga plemenskog života, koja opet ponovno rađa život, neobično je produktivna. Doktrina, koja zlo vidi samo u dijelovima i ne vidi ga u cjelini ravnodušna je prema pojedincu. Genijalnost roda lukava je i uvijek govori nesretnoj osobi lažne izgovore s kojima se drži u ropstvu. Stoga se povijesni i društveni život temelji na toliko laži. Laž može biti samoobmana kada osoba postane glumcem društveno-plemenskih snaga života. Laganje može biti i oblik zaštite života od napada na život. Pitanje istine i laži osnovno je moralno pitanje.

Čovjek se iz mučnog pitanja zla želi skloniti u sferu neutralnog i na taj način želi prikriti svoju izdaju Boga.

Pogrešno je misliti da je vrag suprotni pol od Boga. Suprotni pol Bogu je Bog, drugo lice Božje – krajnosti se konvergiraju. „Đavo, princ ovoga svijeta, utočište nalazi u neutralnom.“⁴⁹ U vjerskom životu općenito i u kršćanskom životu, vjera u demone i vruga igrala je ogromnu ulogu. Ovo je bilo jedno od rješenja problema zla. Kad se vrag prepozna kao izvor zla, tada se događa objektivizacija unutarnje drame ljudske duše. Đavao je egzistencijalna stvarnost, ali uopće nije objektivna stvarnost, slična stvarnosti prirodnog svijeta, to je stvarnost duhovnog iskustva, put kojim osoba ide. Đavoljeva ideja bila je društveno zlostavljana, zastrašili su ljude i proširili kraljevstvo đavla do ogromnih razmjera dodajući mu sve više novih područja. Tako je stvoren pravi duhovni teror. Oslobođanje duše od demona koji ga muče moguće je samo u pročišćenoj duhovnoj religiji. Demonologija je bila samo na putu čovjeka do kraljevstva duha, kraljevstva slobode i ljubavi, kraljevstva Božjega.

Borba protiv zla lako poprima karakter zla i postaje zaražena zlom. Postoji zlobna moralna dijalektika manihejskog dualizma. Preveliki neprijatelji zla sami po sebi postaju zli. To je paradoks borbe protiv zla: dobri za pobjeđivanje zla čine zlo i ne vjeruju u druge načine borbe protiv zla, osim zlih načina. Ljubaznost izaziva odvratni stav i čini se nezanimljivim i blagim. Ljutnja impresionira i čini se zanimljivijom i ljepšom. Borbeni ljudi misle da je bijes pametniji od dobrote. Ovdje je problem u tome što je, zapravo, nemoguće ispuniti ciljeve dobrih, dobrih ciljeva. Previše lako vodi na zlo. Čovjek mora biti dobar i zračiti dobrim. Samo Evanđelje pobjeđuje ovu transformaciju borbe protiv zla u novo zlo, prepoznaje osudu grešnika kao novi grijeh. Treba se odnositi s ljubaznošću i ljubaznošću k vrugu. Postoji dijalektika odnosa prema neprijatelju i zlu. Počinjete se boriti u ime dobra s neprijateljem i sa zlom. Ali na kraju vas prožima zlo. Glavni moralni problem našeg vremena jest problem odnosa prema neprijatelju. Neprijatelj se više ne smatra osobom, ne bi trebalo postojati ljudski odnos prema njemu. To je bilo najveće otpadništvo od evanđeoske istine. Ne postoje beznadno demonske naravi, to jest prirode nad kojima teži fatum demonske opsesije, baš kao što ne mislim da demonski narodi postoje. Postoji samo demonsko stanje ljudi i naroda. Stoga konačno suđenje nije moguće ni za koga.

⁴⁹ Berdyaev, N.A., *The Divine and the Human*, preveo R. M. French, Geoffrey Bles, London, 1949. str. 87

Baš kao što postoji dijalektika odnosa prema neprijatelju, zahvaljujući kojoj osoba koja se bori protiv zlog neprijatelja u ime dobra, postaje zlo, tako postoji i dijalektika poniznosti, kojom se pretvara u pasivnost pred zlom, u prilagodbu na zlo. Postoji i dijalektika kazne za zločin, koja se i sama pretvara u zločin. Ljudi imaju neodoljivu potrebu za žrtvenim jarcem, neprijateljem. Tko je kriv za sve njihove nesreće i koga može i treba mrziti. To mogu biti Židovi, krivovjerci, masoni, jezuiti, jakobinci, boljševeci, buržoazija, međunarodna tajna društva itd. Revoluciji je uvijek potreban neprijatelj za svoju hranu i izmišlja neprijatelja kad je više nema. Ista stvar je i kontrarevolucija.

Država ima pravo boriti se protiv zločina i s prejakim vanjskim manifestacijama zla, ali sama čini zločine i čini zlo. Kao i najhladnija čudovišta (Nietzscheov izraz)⁵⁰, tako čini zločin i čini zlo strastveno i apstraktno. Pridržavanjem zakona država čuva dobro, ali i stvara svoje posebno zlo. Zla potreba je objektivizirana da iskusi radost okrutnosti, kolektivno zadovoljstvo od boli, pravo da se kažnjava i bude prisutna na kazni.

4.3. Odnos dobra i zla

Odnos dobra i zla nije jednostavan, a oni imaju složenu egzistencijalnu dijalektiku. Dobro se može izroditi u zlo, zlo može izroditi u dobro. Prevladati ovo ropsko razumijevanje znači pomicanje prema unutra, u dubinu. Grijeh je dihotomija, inferiornost, nepotpunost, rastavljenost, porobljavanje, mržnja, a ne neposluš i ne formalno kršenje volje Božje. Nemoguće je i neprihvatljivo graditi ontologiju zla. Stoga je ideja vječnog pakla apsurdna i zla. Zlo je samo put, test, slom. Pad je prije svega test slobode. Čovjek ide prema svjetlu kroz tamu.

Zlo je sloboda. Ovo je najčešće objašnjenje zla. Ali sloboda je tajna koja se ne može racionalizirati. Školska tradicionalna doktrina o slobodnoj volji statična je i otkriva vrlo malo tajne zla. Ostaje neshvatljivo da je iz dobre prirode čovjeka i samog vraga, iz rajskog života u zrakama Božje svjetlosti, zahvaljujući slobodi stvaranja, koja se shvaća kao najviši Božji dar i znak bogobojznosti, zlog i zlog života čovjeka i svijeta, nalik paklu. Potrebno je dopustiti postojanje nestvorene slobode koja prethodi biću, uronjena u iracionalnu i meonsku sferu, koju

⁵⁰ Ibid. str. 89

Boehme naziva Ungrund, ali kojoj je dao malo drugačije značenje. Priznavanje takve plijenske slobode, prevladavajuće, dominantne slobode, postavlja čovjeku stvaralački zadatak da nastavi mirovno djelo i čini zlo samo kroz teško iskustvo, a ne ontološki princip, prelazeći u vječnost (pakao). Sloboda se mora shvatiti dinamično, u dijalektičkom procesu. Postoje kontradikcije slobode i njezinih različitih država i zakona. Zlo oštro postavlja eshatološki problem i ono se uklanja, prevladava samo eshatološki.

Zlo se mora boriti protiv zla i konačno se mora nadvladati protiv zla. I u isto vrijeme, prolazak kroz iskustvo zla bio je put ne samo dolje, već i gore, ne i samo zlo bilo je put prema gore, već duhovna snaga otpora koja ga je probudila i znanje koje je ono generiralo. Zlo je besmisleno i ima viši smisao. Sloboda je i suprotnost nužnosti i ropstva, a može se preroditi u nuždu i ropstvo, preći u njenu suprotnost. Osoba mora proći test svih mogućnosti, iskusiti iskustvo spoznaje dobra i zla, a samo zlo može postati dijalektički trenutak dobra. A zlo se može imanentno prevladati, tj. mora se nešto dogoditi.

Iskustvo zla samo po sebi ne može obogatiti, ako mu se preda, samo se pozitivna, svijetla duhovna snaga koja se nalazi u prevladavanju zla može obogatiti. Svjetlost pretpostavlja tamu, dobro pretpostavlja zlo, kreativni razvoj pretpostavlja ne samo „ovo“, već i „drugo“. To najbolje razumiju J. Boehme i Hegel. Zlo dominira ovim svijetom. Ali on ne posjeduje zadnju riječ. Zlo može biti dijalektički trenutak u odvijanju bića, ali samo zato što se kroz njega otkriva upravo suprotno, dobro. Ideja pakla i muke pakla bila je ovjekovječivanje zla, nemoći pred njim. Zlo podrazumijeva slobodu, a sloboda nije bez slobode zla, to jest, s prisilom dobra. Ali zlo je usmjereno protiv slobode, želi je uništiti i zavladata u ropstvu. Prema Kierkegaardu, čovjek grijehom stvara „ja“. Samo onaj koji ide u pakao zna raj. A tko je daleko od Boga, može biti bliže Bogu. Za Kierkegaarda izvorni je grijeh imati djecu.⁵¹ Baader kaže da se život rađa u boli i da se pojavljuje tek nakon odlaska u pakao. Na granici svijeta tame i svijetla svijetli sjaj. Zlo nas najprije tretira kao gospodara, zatim kao zaposlenika i, na kraju, i sam postaje gospodar. Sve su misli dinamične, što sugerira kontradikciju i proces koji proizlazi iz kontradikcije.

⁵¹ Ibid. str. 92

Dva suprotna uzroka uzrokuju zlo u čovjeku; praznina formirana u duši uzrokuje privlačnost zla ili strast koja je postala *idee fixe* i supstituira sve ostalo, degenerira u zlo. Takve su, na primjer, strasti ambicije, škrtosti, ljubomore, mržnje. Sama strast još nije zlo, ali se lako degenerira u zlo i dovodi do gubitka unutarnje slobode. Moguća je i strast smrti. Teško je osobi u kojoj je već formirana moralna i vjerska svijest počiniti prvi zločin. Ali jedan zločin lako stvara drugi zločin, a osoba ulazi u čarobnu zločinačku atmosferu. To čudesno prikazuje Shakespeare u *Macbethu*. Teško je krenuti na put terora, ali tada je teško zaustaviti, zaustaviti ga. Zlo je prije svega gubitak integriteta, odvajanje od duhovnog središta i stvaranje autonomnih dijelova, koji počinju voditi neovisno postojanje. Dobrota u čovjeku unutarnja je cjelovitost, jedinstvo, podvrgavanje duhovnog i tjelesnog života duhovnom načelu. Zlo je svestrano i ne može se prenijeti u vanzemaljski život apofatičkim razumijevanjem Božanskog. Ideja pakla nije bila pobjeda nad zlom, već suočavanje s bolnim problemom zla jednako je nevjerno i optimizam i pesimizam. Čovjek mora biti pesimističniji u prepoznavanju zla u ovom fenomenalnom svijetu u kojem vlada princ ovoga svijeta i optimističniji u svom poricanju u drugom svijetu. Konkretno znanje o životu, vizija njegove pozadine vrlo je gorko znanje. Početak boljeg života simbolizira revolucionarni ili vjerski puč, ali bolji život ne dođe, ne pojavi se potpuno nova osoba. Uvijek se iznova otkriva najniža manifestacija ljudskog života – progon, bilo vjerski, nacionalni, politički, klasni ili ideološki. Kolektivni entuzijizam lako završava stvaranjem Gestapa ili čekom. Ljudski život u civilizaciji ima neodoljivu tendenciju propadanja, korupcije i pada u prazninu. Tada postoji želja da se spasi povratnim pokretom ka prirodi, selu, radu, do štedljivosti, monaštva. Ali čak i taj pokret lako dovodi do okoštavanja ili raspadanja.

Nevjerojatno je da kada se ljudi pokaju, to obično nije ono za što bi se trebali pokajati. Torquemada se nije pokajao za svoj stvarni, inkvizitorni grijeh i bio je siguran da služi Bogu. Kršćani ne žele toliko stvarnu promjenu i preobrazbu svoje prirode koliko oprostjenje grijeha. Religiozne ideologije i vjerovanja postaju predmet nove mržnje i neprijateljstva. Religija ljubavi i opraštanja postaje predmet borbe za vlast. Države i društva uvijek su uvredljivi i agresivni, ali ljudska je osoba uvijek prisiljena braniti se. Uvijek postoji slika „Majke Božje“. Ženska ljubav često može biti izvor smrti. Bogate krvave žrtve trebale bi se pomiriti. Ali oni su također izrazili okrutnost i krvoločnost čovjeka. I do sada su krvave ljudske žrtve činjene u ime ideja i vjerovanja koja izgledaju visoko. Sve to gorko znanje o

životu nije posljednje znanje, nije znanje potonjeg. Iza sve tame svijeta i čovječanstva skriva se svjetlost. A ovo svjetlo u drugim je vremenima tako snažno da nas zaslijepi. Osoba bi trebala gledati zlo izravno u oči, ne stvarati iluzije za sebe, ali nikada zlo ne potiskivati. Istina je izvan optimizma i pesimizma. Svjetska glupost nije poricanje postojanja značenja, njegovo poricanje pretpostavlja postojanje značenja. Zlo svijeta podrazumijeva postojanje Boga, a bez njega ga se ne može prepoznati.

Plemenitost zahtijeva od osobe da prizna svoju krivnju. Dubina savjesti, koja se često zatvara i ruši, uvijek je svijest krivnje. Potrebno je preuzeti što više krivnje i na najmanju moguću mjeru prenijeti druge. Aristokrat nije taj koji se s ponosom prvi prepoznaje, privilegiran i štiti ovaj položaj. Aristokrat je onaj koji prepoznaje krivnju i grešnost svog prvog, privilegiranog položaja. Osjećaj stalne ogorčenosti samo je plebejski osjećaj. Ali previše lako osuditi rezident potlačenih i potonjih na njihov položaj u društvu.

4.4. Trajanje zla

Čovjek s poteškoćama trpi da je na ovom svijetu smrtno biće i sve što se događa u njemu i s njim je smrtno. Pobjeda nad zlom je pobjeda nad smrću. Zlo je smrt, pobjeda nad zlom je uskrsnuće života, ponovno rođenje u novi život. Ubojstvo, mržnja, osveta, izdaja i izdaja, razvrat, ropstvo je smrt. Božanska-ljudska pobjeda nad posljednjim neprijateljem – smrt je pobjeda nad zlom. Ovo je pobjeda ljubavi, slobode i kreativnosti nad mržnjom, ropstva i inercije, pobjeda pojedinca nad bezličnošću. Posljednji neprijatelj – smrt ima pozitivno značenje. Tragični osjećaj smrti povezan je s oštrim osjećajem osobnosti, osobne sudbine. Za smrt klana ne postoji ništa tragično, život klana se uvijek nastavlja i nastavlja, on pronalazi naknadu za sebe. Smrt utječe na najsavršenije i individualizirane organizme. Oštar osjećaj osobnosti povezan je s oštrim osjećajem zla.

Smrt, ovo krajnje zlo, jedan je od putova u vječnost. Beskrajni život u uvjetima našeg ograničenog postojanja bio bi noćna mora. Prolazak kroz smrt nužan je i za našu osobnu sudbinu u vječnosti, baš kao što nam je potreban kraj svijeta da bismo ispunili njegovu vječnu sudbinu. Kontradiktornosti i zadaće ljudskog i svjetskog života su u ovoj zoni nerješive, pa je potreban prijelaz na drugačiji eon. Stoga nije moguć samo užas smrti, već i privlačnost smrti. Pomisao na smrt ponekad utješi osobu kada suprotnosti njegovog života postanu

nepodnošljive, kad se zlo oko njega previše zgusne. Freud je prepoznao nagon smrti kao ne samo viši od seksualnog nagona, već i jedini visoki u čovjeku. Heidegger je također prisiljen prepoznati smrt kao višu od *Daseina*, uronjenog u uobičajeno, u *das Man*. Posljednja riječ u njegovoj filozofiji pripada smrti.⁵² Zanimljivo je da u njemačkom duhu općenito postoji privlačnost smrti, pobjede i smrti. Glazba R. Wagnera bila je prožeta patom pobjede i smrti. Nietzsche je propovijedao volju za moći i ekstatičnu životnu radost. Ali u svom beznadno tragičnom smislu života, najdublji i posljednji bio je amor-umor. U njemačkom duhu postojala je dubina, ali nije bilo uskrsnutih sila.

Te snage uskrsnuća su u ruskom duhu. Fedorov je bio vrhunac izražavanja ovih uskrsnućih sila. I nije slučajno da je u ruskom pravoslavlju glavni praznik Uskrsnuća Kristova. To kršćanstvo razumije. Izvor pobjede nad zlim životom na ovom svijetu nije u smrti i ne u rođenju, nego u uskrsnuću.

Berdjajev zaključuje da su sva egzistencijalna razmišljanja, od Kierkegarda do čak Feuerbacha i Nietzschea, poslužila za otkrivanje lažne objektivizacije Boga. Duboko pogođen suvremenim događajima svoga doba, Berdjajev zaključuje da je sada vrijeme za ponovno otkrivanje čovječanstva. Nijedna politička ili društvena misao ne može zamijeniti pojedinačnu potragu za zajedništvom: potragu za iskrenom ljubavlju i prevladavanje otuđenosti od društva i svijeta. Samo ovo ponovno otkriće ljudske prirode može spoznati stupanj zajedništva među ljudima, njihovo zajedništvo u duhu.

⁵² Ibid., str. 97

5. ZAKLJUČAK

Berdjajev je jedan od najvažnijih predstavnika ruske filozofije. Bit Berdjajevljeve filozofije jest spoznaja značenja biti kroz subjekt, tj. osoba. Polazište njegove filozofije jest superiornost slobode nad bićem koje se otkriva u čovjeku kroz čovjeka.

Glavni problem Berdjajevljeve filozofije jest smisao ljudskog postojanja i, s tim u vezi, smisao postojanja u cjelini.

Koncept „osobnosti“ Berdjajev shvaća kao jedinstven subjektivitet. Sebisvojtvenom slobodom i mogućnošću slobodnog stvaralaštva usmjeren je na stvaranje novog svijeta. Povijest čovječanstva pojavljuje se u obliku razvoja osobnog načela neke osobe, a on sam postiže najveće blaženstvo u sjedinjenju s Bogom u svom kreativnom činu usmjerenom ka postizanju najviših božanskih vrijednosti: istine, ljepote i dobra, postizanja novog bića, novog, istinskog svijeta, kraljevstva Duha.

Središnja tema filozofije N. A. Berdjajeva jest čovjek, slobodna, kreativna osoba i to samo u svjetlu božanskog, ili bolje rečeno, božanskog „ničega“. Bog je stvorio svijet ni iz čega, Bogu prethodi primarni princip, koji ne podrazumijeva nikakvu diferencijaciju, nikakvo biće, ništa. Bog je slobodan. Berdjajevljeva filozofija je personalistička, romantična i obojena tisućama boja ljudskog života. Jasno je da filozof s takvim svjetonazorom ne može ne biti protivnik totalitarnih režima, laži, zla, nasilja i terora. Univerzalno uskrsnuće postiže se ne u tehnici, ne u revolucijama, nego u božanskom duhovnom životu. Berdjajev je vjerovao da se od ruske duše i ruske ideje u tom pogledu može očekivati mnogo. Njegove knjige temelj su mudrosti za njegove sunarodnjake, ali i u božanskom duhovnom životu.

Prikladno je postaviti si pitanje: „Zašto relativno malo ljudi piše i govori o Berdjajevu?“. Jedan od nedvojbenih razloga je taj što ni sakralna, ni svjetovna tradicija, koja i dalje ostaje dominantna tendencija ruske javne svijesti, ga ne mogu upisati u svoje redove. Objema je ostavio snažne i probadajuće primjedbe. Nisu mu bile ugodne politizirane stranačke pristranosti, te je uvijek podupirao „očišćujuću vatru filozofije“. Berdjajev je dao živopisan primjer kombinacije nacionalnog i europskog, kombinaciju ljubavi prema domovini i prepoznavanja univerzalnih vrijednosti. Rođen u Kijevu, živio je u Vologdi, Moskvi, Petersburgu, Berlinu, a umro u Clamartu u blizini Pariza; on i doslovno pripada cijelom

čovječanstvu. Stoga zaslužuje titulu velikog ruskog i velikog europskog filozofa, čije su ideje, slike, djela, zauvijek uvršteni u riznicu svjetske misli.

LITERATURA

Berdyayev, N. A., *The destiny of man*, prevela N. Duddington, Harper & brothers, New York, 1960.

Berdyayev, N. A., *Solitude and Society*, preveo George Reavey, The Centenary Press, London, 1938.

Berdyayev, N. A., *The beginning and the end*, preveo R. M. French, Harper & Brothers Publishers, New York, 1957.

Berdyayev, N. A., *Dream and Reality*, prevela Katherine Lampert, The Macmillan Company, New York, 1951.

Berdyayev, N.A., *The Meaning of the Creative Act*, preveo D. A. Lowrie, Collier Books, New York, 1962

Berdyayev, N.A., *Truth and revelation*, preveo R. M. French, Collier Books, New York, 1962

Berdyayev, N.A., *The Divine and the Human*, preveo R. M. French, Geoffrey Bles, London, 1949

Berdyayev, N. A., *Freedom and the Spirit*, preveo O. F. Clarke, Charles Scribner's Sons, London, 1935.

Berdyayev, N.A., *The fate of man in the modern world*, preveo D. A. Lowrie, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1961

Berdyayev, N. A., *Slavery and freedom*, preveo R. M. French, Sematron Press, San Rafael, 2009.

Berdjajev, N.A., *Ja i svijet objekata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1984.

Berdjajev, N.A., *Ruska ideja: osnovni problemi ruske misli XIX. i početka XX. Stoljeća*, Demetra, Zagreb, 2006.

Berdjajev N.A., *Smisao povijesti*, Verbum, Split, 2005.

Calian, C.S., *Značaj eshatologije u mislima Nicolasa Berdjajeva*, Arhiva Brill, Leiden, 1965.

Dekert, T., „Freedom and Kenosis: A Reading of Nicolas Berdyayev’s Philosophy of Freedom“, *Forum Philosophicum* 18 (2013) 2, str. 191 – 205, doi: https://www.pdcnet.org/forphil/content/forphil_2013_0018_0002_0191_0205

Devčić, I., „Etička misao Nikolaja Berdjajeva“, *Crkva u svijetu* 17 (1982) 1, str. 31-41
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/89919> (pristupljeno 23.9.2019.)

Devčić, I., „Filozofija kulture N. A. Berdjajeva“, *Diacovensia: teološki prilozi* 18 (2010) 1,
str. 33-63
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/52053> (pristupljeno 23.9.2019.)

Devčić, I., „Etička misao Nikolaja Berdjajeva“, *Crkva u svijetu* 16 (1981) 2, str. 134-144
Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/90047> (pristupljeno 23.9.2019.)

Devčić, I., *Osmi dan stvaranja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999.

Epstein, M., *The Phoenix of philosophy: On the meaning and significance of contemporary Russian thought*, Symposion. A Journal of Russian Thought, Charles Schlacks, Jr., Publisher, Los Angeles, 1 (1996), str. 35-74
Dostupno na: http://www.emory.edu/INTELNET/ar_phoenix_philosophy.html (pristupljeno 31.5.2020.)

Whitehead, N. A., *Process and reality: An essay in Cosmology*, Free Press, New York, 1979.,
str. 39